

НБ ОНУ імені І.І.Мечникова

М А С О В А

Г. Ф. КВІТКА-
ОСНОВ'ЯНЕНКО

Х У Д О Ж Н

БІБЛІОТЕКА

МАРУСЯ

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И

~~3480.~~

[89179-3.]

Г. Ф. КВІТКА - ОСНОВ'ЯНЕНК О

МАРУСЯ

75886.

~~а~~
~~4478~~

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому Репертуарі-
та інших покажчиках Української
Книжкової Палати

Присвячується
Ганні Григорівні Квітці

Часто мені приходять на думку: чого б то чоловікові так дуже пристрашатись на сім світі до чого - небудь, не то щоб до якої веди, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, ширих приятелів і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобинка у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми сами що? Сьогодні жив, завтра — що бог дасть! Аджеж, живучи промеж людей, тільки й чуєш: там дзвонять по душі, там голосють по покійнику, там справляють старцям обід... Що в бога день тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а той вмер... Ти і не оглядишся, і не зчуєшся, як і зоставсь сам собі на світі: хоч і з людьми і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелі, яких поховав, або і зовсім незвісні; та воно тобі усе рівно, що блукаєш у дрімучому лісі! Ось стань про приятелів згадати, то уся твоя пісня на один лад: от з тим ми хлопцями були — і вже він вмер, а з тим до школи укупі ходили — і той вмер, з тим парубковали — і той вмер; і сей, і той, і той, і сей, — усі повмирали. Коли ж се так є, так і пам'ятуй собі добре, що не забудуть і тебе на

сім світі, озьмуть,— і не будуть питатись: чи хочеш до гурту, чи ще б, може, погуляв?

А після такої думки, чого ж би нам, невічним, та пристащатись до уременного? Чому б так не робить: наградив тебе бог щастям, що батько й мати твої живуть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості й кохаєш, і поважаєш; або жінкою до тебе доброю, послушною, хазяйкою невсипушою; або діточками покірними та слухняними,— хвали за се бога і лягаючи, і устаючи, а їх шануй і кохай, і для них не жалій не тільки ніяких трудів, худоби, та коли нужда зведить, душу свою за них положи, розпинайся, умри за них, та усе таки пам'ятауй, що й вони на сім світі такі ж гості, як ти і усякий чоловік,— чи цар, чи пан, чи архирей, чи салдат, чи личаман. Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалюм та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як що-дня у отче-наші читаєш: господи! буди воля твоя з нами грішними! І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не вкоротила; бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть,— і саму болість, хоч би яку-небудь; бо, не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Білш усього пам'ятауй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховують завтра; і усі будемо укупі, у господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне.

Ще ж і се ми думаємо, що як постигне кого-небудь біда і нещастя, що похова кого із своєї сім'ї або і родичів, то будім-то сеє чоловікові приходить за його гріхи й неправди прежній. Ні, не так се є! Ось слухайте лишень, як

нам пан-отець у церкві чита, що господь небесний нам — як отець дітям. А після сього не гріх нам буде й таке примінити: от зберуться діти на вулицю грати, та будуть промеж ними шалісливі, та усе б то їм замість іграшки битись та лаятись, а меж ними буде дитина плехенька, смирна, покірна і що усяк її може зобидіти. Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не переняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе, і щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе та й приголубить, і поніжить, і, чого воно забажа, усього їй дасть. Пожалуй, хлопці, що на вулиці zostались, не знаючи, яке добро тій дитині у батька, будуть жалковати, що узят від них товариш. Дарма, нехай жалкують, а йому в отця дуже-дуже добре! — Оттак і небесний наш отець з нами робить: бережець нас від усякої біди і береть нас прямисінько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати, ні здумати не можна! Та ще й так подумаймо: чувствуєш ти, чоловіче, що се бог за гріхи твої послав біду? Так же і розсуди: який батько покине овсі діток, щоб без науки ледащили? Усякий, усякий отець старається навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по-батьківськи повчить та по-батьківськи і пожалує. Недурно сказано: «Ледача та дитина, котрої батько не вчив!». Се ж люди так з своїми дітьми роблять, а то отець небесний, що милосердно його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому! А після сього не будемо журитись, що нам бог милосердний ні пошлеть терпіти, і, перехрестившись, скажемо: «Господи, навчи мене грішного, як

сполнять волю твою святую!» — то й побачиш, що опісля усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот.

От його то постигла лихая біда! Що ж він? Нічого. Хвалив бога і з тим прожив вік, що не вдавсь в тугу; а письменний не стерпів.

От як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові й матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством другака, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви — так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін — він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і прийметься за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі й совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною. І що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достас, і вже зробить, і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же він її скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Що-день хвалили бога за його милості.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм бог діточок. Так що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози, та в голос; а Наум перехреститься, прочита отче-наш, то йому і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом, чи в поле, чи на тік, чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й волків пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки;

було чим і панщину відбувати, і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна й друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудувати.

Отим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: «Що кому то воно, — каже, — після нас достанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть». А Наум їй, було, і каже: «Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть бог діточок — діткам зостанеться, а не дасть — його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше — усе боже. Достанеться наше доброє доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки бог милосердний пом'яне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі: вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштригнути; молися богу, читай: «ізбави нас од лукавого», то усе гаразд буде».

Аж ось за отцевські й материнські молитви дав їм бог і дочечку. Та й раді ж були обоє, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і отче-наш, і богородицю, і святий боже, і половину вірую. А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома і каже: «Мамо, піду до церкви, — бач, дзвонять; грішка

не йти; тату, дай шажок на свічку, а другий старцю божему подати». І в церкві вже не запусує, і ні до кого не заговорить — та все молиться, та поклони б'є.

От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці — як тернові ягідки, бровоньки — як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки, як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки, ниначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то усе так звичайно, розумно, так ниначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться, та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от ниначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку, та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та заквічча квітками, кінці у ленті аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли і не білш, а на шиї... та й шия ж білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї на чорній бархатці, широкій, так що пальця, мабути у два, золотий єднус і у кільці зверху камінець червоненький... так-так і сля! Та як вирядиться у баєву, червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно; вже ж пак, не так, як городянські дівки, що у панів понавчилися. Цур їм! Зогрішині тільки, дивлячись на таких!

Не так було у нашій Марусі, Наумової та Настиної дочки, ось що я розкажую, а її, знаєте, звали Марусею. Що й було, то й було, та як прикрито, та закрито, то і для дівчини чепурніш, і хто на неї дивиться, і хто з нею говорить, то все таки звичайніш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла, і пишнії рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата, ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять. І яких то цвітів там не було? Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підпережеться, так-так рукою і обхватиш, — ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована й з вишитими орлами, і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконні і червоні черевички. От така як вийде, так що і твоя паночка! Іде як павичка, не дуже по усім усюдам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько поклонила, та й каже: «Здрастуйте, дядушка!» або: «Здорові, тітусю!» І таки хоч би то мала дитина була, то вже не пройде просто — усякому поклониться і ласково заговорить. А щоб який парубок та посмів би її зайняти? Ну-ну; не знаю! Вона не лаятиметься і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пишно та будім і жалібно, і сердитенько, — хто її зна, як то вона там згляне, — так хоч би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде далш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було, мати стане їй казати: «Пішла б, доцю, на вулицю; бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала». — Так де ж! «Лучче я, — каже, — на те місце, упоравшись, та ляжу спати і зате ранше устану, заміню твою старість: обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота, та гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й я там була! Нехай їм виясниться, не піду!» А про вечерниці так і не споминай! Було, і других дівчат відводить, та аж плаче, та просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на теє прокляте зборище! Та там нема ніякогісінького добра: там усе зле та лихеє! Збираються буцім-то прости, та замість того пустують, жартують, та вчаться горілочку пити; від матерів курей крадуть, та туди носять, та ще й таке там діється, що сором і казати. Чимало ж то своєї слави загубили, ходючи на тую погань; от хоч би і Явдоха, Кулива, і Приська. Аджеж і піп пан-отець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивітеся ж і на мене: от я дома білш усіх вас наряду, чим ви, ходячи».

Оттак, було, говорить - говорить, то гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя! — а далі і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матері. А там опісля нечистий таки вп'ять силу озьме, підцюкне й потягне низку добру до погибели.

Тільки, було, наша Маруся вряди-годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки.

Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблють; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула — мершій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею, було, ніколи не поспішиться.

Оттак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі й сиділа за столом. Проти дружечок звичайно сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник, Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, усі козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях; чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивовались; а Василь усе вижидав, та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там таки дещо бряжчало, за-сунув пальці, достав та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!... Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж і співати перестали. А він собі й дарма: потряс патлами, та за ложку і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидючи за столом, як вже попринімали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк — і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки, було, її де ні просять, ніколи не

хоче: «Нехай,— каже,— другі сідають, а мині і тут добре».

Став наш Василь, і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на прикладки поперед усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого ні чичирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне й пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весілих пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісу, сам собі один; ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю, тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; виначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався. Ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і, як подивиться на Василя, так-так їй його й жаль стане! А чого— і сама не зна. Хіба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуше, як один на одного разом взглянуть, так Марусю мов лихорадка, так із-за плечей і озьме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, виначе хто його трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерщій і відвернуться один від другого, і бачиться і не дивлються; то і гляди: Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і вп'ять і ззирнуться меж собою.

Дума сердешна Маруся, що маботе се з очей їй стало, та й каже собі: «Піду лишень додому. Так думка така нападе: он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не pomoжесть; бач, як жалібно дивиться на мене і буцім-то й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!».

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятються, та й дума: «Ке лишень, подятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки, сердєка, протягнув руку, так виначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягна та пишна! Се, мабуть, мідцанка: вона з тобою і говорить не захоче». Поблідніє наш Василь, та вп'ять і похмуриться.

Далі збиравсь, збиравсь, та, як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувать і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів, та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?». Та як се промовив, так аж трохи не впав із осла на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і не стямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тоді, як мати на неї розсердилась; а се тільки одним — один раз і було на її віку, як принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матери, так за те то на неї мати сердилась, було, і хоч не довго, та вона, крий боже, як було злякалась. Отже і тепер

так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу «не чіт», то він подума, що я чванна і не хочу білш з ним цятатись, а він і так чи смутний, чи сердитий, а тілки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силуватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик — мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї й очей не спустить, і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!», та ззирнулася з ним. І сама вже не стямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулася, як засоромилась!.. Крий мати божа!.. Аж ось, на щастя їх, крикнув дружок: «Старости, пани підстарости, благословіте молодих вивести із хати, на двір погуляти». Тут і всі рушили із-за стола, та хто куди попав, мерщій на двір, дивитися, як будуть танцювати. От і Марусі, і Василеві ниначе світ піднявся — полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підківками бряжчать, побравшись за рученьки, виворочуються, то вп'ять розійдуться, то, як утінки, плавно плывуть, тілки головками поводжують, то вп'ять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточками утираються, вже б їм і годі; вже і другим хочеться потанцювати... так що ж

бо? — музика гра та й гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піт з неї так і тече, притьмом просить музику: «Та годі бо, дядьку, та перестаньте бо... ось уже не здужаю!...». Так що ж! — музика гра та й гра!.. Далі скрипник закінчив і пити скрипочкою попросив... От дівчатам годі, поклонились музиці й пішли до гурту.

— Ану, горлиці! — гукнув з кучі Денис Деканенко, розтовкав людей кулаччам, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну і став з нею і дожидається, поки почастують музику. Розставив ноги, у боки узявся, шапка висока, сірих смушків, з червоним сукняним верхом, на бік йому похилилася, усами поморгує, на всіх погляда й приговорює: «Отже узявся танцювати, та може і не вмію! Повчитись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить». Як се почули люди, так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, той і каже: «Оттак! отто й навчить добре, сам ходить на одній нозі». А Юхим Перепелиця сміявся, сміявся, аж йому сльози потекли, та й каже: «Отсей не вигада! Ну вже так!» А Денис стоїть, ниначе і не він, і не всміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки!

Там його морока зна, як то мудро тоді танцював! Як же вдрав навприсядку, так ногами до землі не доторкується, — то поповзе навколошки, то через голову перекинеться, скакне, у долошки плесне, свисне, що аж ув ухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде; а там стане викидувати ногами, ниначе вони йому повидомловані; а далі підскачить, та

вп'ять навприсядку, та около Пазьки так кругом і в'ється та приговорює:

Ой, дівчина горлиця
До козака горнеться,
А козак, як орел,
Як побачив, та й вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодстві, бо він собі був на те вродливий. Коли, було, озьметься за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку хоч музику; коли ж підвернеться до дівчат, то вже ні на кого білш і не дивлються, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють. Коли ж підсяде до старіших, та стане загинати їм свої баянграси, так усі — і старі, і молоді сидять та, пороззявлявши роти, слухають, хоч до пізньої ночі.

Такий то був наш Василь до свого часу. Тепер же він мов остужений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту, та, взявши дівчину, туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схилився на пліт та й дума: «Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима, і на думці!.. Чом же не займу її? Але! Бачиться, і не смію або й боюсь, щоб і не розсердилась... А як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись і коли підійду до неї, то вона відвернеться від мене і прожене, то від сії думки і світ мині не милий, і сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов би й додому, так отгугт ниначе прикований. Нудно мині на сес весілля і дивитись; а очей не від-

веду від тієї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює, та чи мині так вже здається, чи таки справді, що на мене поглядають, може, про мене...»

— Чого так зажурився, Семенович? — сказав йому Левко Цюмкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечах. — На дівчат заглядивсь, чи що? На лиш, потягни люльки, то повеселішаєш, та й ходім танцювать. Бач, які бойкі дівчата з города понаходили.

— Не хочу люльки, — каже Василь, — трохи не вона мині і завадила. Так щось нездорово! Або отсе додому утікати, або що? Кінчай тут за мене порядок.

— Щур йому, — каже Левко, — ще погуляймо. Мабуть, чи нема тобі чого з очей? То проходись по вулиці — воно й минеться; або йди, лучче усього, та подивись, як дівчата танцюють. Ну, що вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли б до осени не втекла, то не мине моїх рук.

Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід, як полотно, та аж руками схопивсь за коляку, щоб не впасти від журби. Він бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така хороша і люб'язна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменувсь і на хитрощі піднявсь, давай його випитовати.

— Де Кубраківна? — каже, — чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами? (Себ-то то Маруся).

— Ні, — каже Левко, — нам до тієї далеко. Моя, он бач, руєява, що трошки кирпатенька, у світі та рушником підперезана.

ДЕРЖАВНА БІБЛІОТЕКА
АБОНЕМЕНТ

Полегшало нашому Василеві: аж здохнув, і очиді, як ясочки, заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона, чи де, а давай мерщій допитоватись про свою, та й каже Левкові:

— А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хіба тут є попівна або прикажчиківна?

— Ні,— каже Левко,— тут усе наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

— А що ж то за Маруся? — спитавсь Василь, та й очі понурив у землю, буцім йому і дарма, а в самого не тільки що вуха,— та що то,— усяка жилочка ниначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїться, щоб ні жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказовати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав: і чия вона дочка, і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає; а далі і про Марусину натуру: як вона усіх жахається, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечерицях або у колядці, та й на вулицю, і на Купала, і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна або може несмілива; а що роботяща! — і на батька, і на матір, і на себе пряде, шие, мие, і сама усе одна, без наймички, і варить, і пече; а мати сидить, ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі сумуючи на приспі біля хати, та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело, так що зараз бігла б до матери та й приголубилась би до неї, то вп'ять засумує і слізеньки хусточкою обітре й бажа батенька, щоб розвів

її тугу; то всміхнеться, то засоромиться; і дума, щоб то й додому іти (так, було, попереду усе робила: чи посидить, чи не посидить на весіллі з дружками — та мерщій і додому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: «Коли б оттой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то ниначе б мині на душі легше стало». Як же тільки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла, як калина, закрилась рученьками, і голову похилила.

Отто й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцьовавши, та й сіла біля неї віддыхати.

— Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— Ні, не плачу,— каже Маруся; і говорити б то, і замішалась, що й не знає, що й казати.— От се їм,— каже,— мочені кислці, та було подалась. А ти чого так засапалась?

— Та перетанцьовалась собі на лихо,— каже Олена.— Як попав мене он той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще, на лихо, музика не перестає; так не тільки що ноги, та й руки болять, і голова крутиться. Та вже ж і танцюра! У нас такого і на усій слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю...

От Маруся трошки і зрадовалась, що може Олена зна того парубка, що їй так у душу запов, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка й на світі нема й що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитовать:

— А який же боярин, чи не старший?

— І вже старший,— забормотала Олена.— сидить собі, як понура, ні на кого і не дивиться.

і дівчат ні котрої не заньме. Нехай лишень сладуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як болван,
Витріщив очі, як баран.
Обручами голова збита,
Мочулою свитка зшита,
Личком підперезався,
У бояри прибрався.

— От як йому приспівую. Нехай зна і наших дівчат. Він може дума, що селяни не вміють танцювати? Ну-ну! Ще його батька навчать.

— А може він і не вміє? — спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє? — аж скрикнула Олена.

— Та я й не знаю, чи він Василь, чи він хто; і чи він вміє танцювати, чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.

Сказавши сеє, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказовати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля; і тільки що хотіла випитовати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се, і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина. Далі, будім-то не второпала, про кого вона розказує, та й каже:

— Приспівай же йому вже добре, та добре.

— Та се не йому! Хіба ти не чуєш? — крикнула на неї Олена, — се я Василеві хочу приспівати.

— Та що там за Василь тобі дався? — каже Маруся. (А се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щоб другі його похваляли). — От, не видала твого Василя, — каже, — і відкіля він тут узявсь, і з якої слободи забрів сюди?

— Але, мабуть, чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та що вже за завзятий! Вже де появиться, то всі дівчата около нього танцювати, і жартовати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спина так і гнеться, ниначе молодий ясенюк, а з виду — як намальований; очі йому — як зірочки, а патли так і мотаються: бач, по-купечеському...

— Мабуть, ти його любиш, так тим і хвалиш, — ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама, як на вогні, горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би любила, так він на таких і не подивиться. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийма узяти, а дочка красива, та й красива й дуже багата. Він і сам ма копійчину, адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривеника; оттак і усюди він робить. Вже як би не було...

Тут підбіг Денис та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лайла, і кулаччам у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пилно хотілось з Марусею посядїти та про парубків наговоритися.

Зосталася Маруся сама. Узяли її думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийма і що віддає дочку, і красиву, і багату, та й зажурилась! Схилила

головоньку на білу ручку, а слізеньки з очей так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою, та й дума: «Ох лихо мині тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як то мині його забувати?.. Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі як у нас, що ні на що і дивитись... Піду швидче додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то може й забуду... так то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю. так при собі і носитиму, білш ні на що, тільки на пам'ять. Хоч би на сміх вони мині сказали... Та, сее думавши, потрясла у жмені горішки, та голосно й промовила: «Чи він мене любить? Чит, чи лишка?»

— Чит! і любить тебе від широкого серця! — обіззавсь Василь, що вже давно стояв біля неї і дививсь на її смугу, та не знав, як зайняти.

— Ох мині лишенько! — скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір. — Хто такий? Про кого ви говорите? — пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... — казав Василь, задихаючись від несмілости і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні про кого... не думала... я так... — сказала бідна дівка та й злякалася гріха, що зроду вперше збрехала; а опісля й каже: — Хто б то мене й полюбив!

— Марусю, Марусю! — каже Василь, тяжко, від серця здихнувши; та й ви'ять насилу дух перевів і каже: — Я знаю такого...

— Марусю, Марусю! А ходи-ке сюди! — так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива,

ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сміятиметься їй; а що найбілш те їй було страшно і жалко і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить; а їй би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От, як злякалась, скочила з місця, та й не може ступити, а Олена знай її кличе: «Та йди сюди, ось, ось де я». А Василь теж став як укопаний і не зна білш, що й казати. На думці б то й багато дечого є, так язик не слуха, не пошевелниш його; а тут ще, на біду, підслухав, що Маруся об комусь вже дума і що йому нічого тут убиватися; а тут ще Олена збила його з товку... От і стоять вони обоє сердешні і не знають, на яку ступити і чи йти їм куди, чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі й питається, чи вона тутечки довго буде.

— Ні, — каже Маруся, — уже мині пора й додому. Нічого білш тут дожидатись. — Та, сее кажучи, так важко здохнула, що крий мати божа!

— І я отсе йду додому, — каже їй Олена, — мати прислала за мною. Чи знаєш що? Ходім завтра укупі на місто; мати казала дещо купувати, так ходім зо мною; ти таки усе лучче знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужа, так що нам треба, я й куплю; заходь тільки за мною, — сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до схід сонця. Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зоставсь Василь і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі надогад, що се він її любить, і дума: «Коли б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба; не хотів би ні грошей, ні панства. Так бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очіці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже вірно з серця; а як пішла за Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та й не глянула на нього».

Сумувавши, пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки вийшла у другу вулицю, то аж тричі оглядалась, — а чого — хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто будім-то і не люблять, хто їх займає, і будім-то й сердюються, а там собі, нишком, так його люблять, що й сказати не можна! Та такі і тієї правди нігде діти, що инша дівочка, ще молоденька, що зроду вперше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється. На думці, так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним, і сіла б біля нього, так чогось-то усе стидно; хоч ні душі нема близько, а їй здається будім-то усі люди так на неї і дивляться; або хоч і не дивляться, так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Оттим-то така і жахається, і втікає, ні слова не сказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, то й сама жалкує, та ба! — вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердиться, та ще й удруге стане лясні підпускати, так ще не зовсім біда: а як же подума: «Лихо її матері, яка пишна! цур їй!».

та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує сердешна, і нишком поплаче, та притьмом нічого робить! і вже ж самій його не заньмати, щоб не сказав: «Сама, каже, на шию вішається».

Смутна прийшла додому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у приїми, так се вже певно, що він любить його у приїми, так як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А думаю, як убереться, так намиста ще більш, чим у мене; а скриня з добром мала? Та ще, думаю, і не одна; там, може, такі великі, та розмальовані, та на колесах; а подушок, подушок! — так, може, під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивиться. Ось так думала Маруся, прийшовши додому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежучи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела, і нічого про весілля і не розказує, і за діло не приймається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? Чи не занедужала, нехай бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити! Кажі бо, що в тебе болить?

— Нічого, мамо! — каже Маруся.

— Чи не порвала намиста, жартуючи на весіллі? — пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобидив тебе хто, то батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так коли ж нема нічого, так чого так сиди? Ішла б по воду; пора наставляти вечеряти.

— Зараз мамо! — сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі вп'ять за неї: і уговорювала її, а далі і сварилась на неї; так вже насилу, та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок, ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то ув огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, ниначе з відрами; іде, і байдуже; та вже як прийшла до криниці і як стали над нею люди там сміятись, так вона тогді схаменулась і мерщій додому. Що ж? І додому вернувшись, не лучча була: затопила у печі й приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макортеті та підлива борщу... І що ні озьме, до чого не кинеться, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись додому і дивлячись на таке її порання, аж сам дивовався.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до коров, а Настя стала журитися і каже Наумові:

— Ох мені лишенько тяжке! Що ж отсе з Марусею діється? Каже — зовсім здорова, а за що ні прийметься, що ні почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журиться, чи що? Нехай бог боронить, чи не з очей їй сталось?

— У вас, у жінок, усе з очей, — заворчав Наум. — Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині

душно в хаті, ви кажете — з очей: голодна, їсти просить — з очей; наївшись не хоче — і то з очей; чи засміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала — усе з очей; усе про все у вас очі. А що очі можуть зробити? Нічого; дивляться собі на світ божий, та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу, а очі нічому непривинні.

— А чому ж баби, котрі знають, та й злизують, і шепчуть? Якби воно нічого, то ні чого б і не робили, а то...

— На то шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби б грошики дупити. А хто ще може чоловікові зробити, oprіч бога милосердного? Він нашле біду, він і помилує; тільки молись і його одного знай; а з тою бісовщиною, з ворожками та знахурами не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он — вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитовала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась богу і зверх усього вдарила три поклони, щоб вже білш не думати про Василя. Її так батько вчив: «Коли, — каже, — тобі чого треба або журба тебе озьме, зараз до бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милости. Він наш отець, він зна, що кому й у якое время послать».

От з такою думкою лягла Маруся. Так що ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не

об Василеві, де то вже! Вона його і знати не хоче... та й нащо їй він... «Він досі вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені виньмав, то не хлоп'яча, а притьмом дівоча, і вже вірно вона йому подарувала... та він же невеселий на весіллі був... отто, мабуть, скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, ниначе один у лісі, ні на кого — і не дививсь...». Далі здохнула і дума: «І мене заняв тими горіхами, аби б то вже так! Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?... Бачиться, усе об ній так і думав, бо ув очах так і видно були слізючки... тепер вже вони досі укупочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що, як блискавка, як згляне, так і сяє... от вже не цілує вона їх!... Того ж то він по ній мав плакати... Чого ж я отсе плачу?... Ох, горечко міні тяжке!... Коли б було знала, не ходила б на те весілля!... Нащо було розпитовати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене теж. Може, він думав, що... теє - то... я б то... що каже: «Я знаю такого, що тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний»... Бог з тобою! Нехай тобі Бог помага! І оженися, і любися... Та чого ж я усе плачу?... От того і туга така, що зачим я на те весілля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим світ устану, піду на торг, та й розіб'ю свою тугу. Коли ж з ним зустрічусь на місті, то буцім його і не знаю, і не буду на нього і дивитись... А вже він, вірно, з нею ходитиме по базару та дещо купуватимуть... бо, мабуть, і весілля швидко буде...

То-то вже він буде рад, як оженився!... А вона?... Чого ж я заливаюсь слізючками?... Ох, бідонька моя!... Ох, горечко моє! Чого таки я на те весілля ходила?..»

От так-то бідна Маруся, не хотівши й споминати про Василя, тільки об нім одним і думала і хоч би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі. Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз, та вже докотившись до схода сонця.

От і тепер. Тільки то зірочки засяли у бога милосердного на небесах, тільки то розсвітилися, та й то не зовсім ясно, а ниначе скрізь серпанок, соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам, дримаючи, ледве ледве колишуться, тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і мов хто нищечком казку каже, що так і дримається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго; зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слізючок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аєрі — і прокинувся вітерець, та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрюкидалися птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дримали, попробурковались і з радощів — що настає вп'ять божий день, і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись і що, може, яка і яєчко знесе, — з таких-то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять

господа небесного, отця милосердного, як чоловікові, так усякому звірю, птиці, та й самій манюсіньдїй комахичці, що й оком не вздриш. А не-хто уже виспівоватъ, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самоцці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок... а як промеж того, ще і носичками поцілюються... тут він вже і не стямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж ниначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому запирається... Та усе ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красуватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна рісочка; піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і, порозівавши ріточки свої, надихали на усю долину таким пахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: «Боже милосердний! Отець наш небесний! І це усе, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тільки по єдиному милосерддю своїму для чоловіка сотворил єси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить?—і як?... О боже праведний! буди і усегда милостив нам грішним!...» Білш сього не вміємо, що і сказати!...

От і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки, і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись,

порідшали й стали звертатись купками, мов клабочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного госця, ніби царя якого, діющого добро усьому миру, і покотились геть-геть за крутії гори, щоб тільки відтіля дивитися на те, що тут буде!... Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось мов сукно, як кармазин, красне; далі, ниначе срібні цвітки по ньому хто посипав; а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний... Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе нижче... нижче... Усе стихло... Чогось жде!... Стало виширять з-за землі... що? І світ, і огонь, і краса... І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що ж буде, як усе явиться миру?... І золоті проміні від нього обсіпали усю землю, і самії небеса стали ніби ще краще... Усе мовчить, жада, щоб швидче явилася у повноті краса миру... Ідеть... викотилось зовсім... озирнуло землю і... ниначе повелівало: «Хваліте господа, що создав і мене, і вас, і кожний день посла мене давати усьому миру світ і усякому диханню жисть...» Тут знова пташечки ниначе по чийому наученню защебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов прийнявсь за діло своє... і що то: увесь мир ізрадовався!

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились укупі йти на місто, так він і не пішов вже додому у город, а в тім же селі, від города верстов з чолири, скитався усю ніч, і як стало світати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка, побачив,

що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько йдуть собі і розговорюють; він зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло й подало звістку. Отто він і пішов, будім-то у город, тихою ступою, похлившись головою, мов задумався, а в самого аж жижки трусяться, і дух йому захватує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата; Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збрече, а Маруся будім-то і слуха, та усе про своє гада... аж зирк... і пізнала свого Василя!.. Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух занявсь, і сама ні з місця.

— Та йди бо швидче! — крикнула на неї Олена, — чого ти зопиняєшся? І так опізнилась.

— Та хто його зна, чи спіткнулась, чи що, — каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що, мабуть, він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути укущці з своїм Василечком.

От, як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувся до них, зняв шапочку, поклонивсь і каже:

— Добрідень, дівчата. Боже вам помагай!

— Спасибі!.. нехай і вам бог помага! — сказали йому ув один голос дівчата.

От їм і каже Василь:

— Чи не бігла против вас яка собака?

— Цур їй, пек від нас! — каже Олена, — ми її не бачили; хіба де біга?

— Ось тутечка тільки перед вами кидалась на людей, — казав Василь, — то проженуть її,

а вона відтіля забіжить, та й не знаєш, відкіля її і стерегтись. Та така сердита, на всіх так і кидається. Так я отсе вилонив собі коляку та йду і озираюсь.

— Ох, лишечко! я її боюсь! Вернімось, Марусю? — каже Олена.

— Не бійтесь, дівчатка; адже ви у город і я у город; то я з вами буду йти, а коли набіжить, то вас обороню.

— От за се спасибі! Тепер нам, Марусю, не страшно, — сказала Олена, а сама радісінька була, що з парубком буде йти усю дорогу. От так і пішли собі укущці.

Зовсім же то наш Василь збрехав, що будь-то там бігала яка б то собака. Се він знарощне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не церемонилися з ним іти.

Ось як ідуть, і Василь їх попережа — звісно вже, молодецька походка против дівчачої — та й піджида їх; от Маруся збиралася, як би то з ним заговорити, а далі й каже:

— Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може ми вам боронимо?

— А чим? — каже Василь.

А Маруся каже:

— Тим, що може вам... пилно треба у городі бути? Може вас хазя... хазяїн жде? — Себ-то надогад буряків, щоб випитати його, чи не скаже чого про хазяйську дочку.

— І вже мині тепер город! забув про його і думати, — сказав Василь, а далі, тяжко здохнувши, і каже: — Одно в мене на думці, коли б то бог поміг! Тільки за тим і піду до хазяїна, щоб...

— А чому ви учора на весіллі не танцювали? — перебила йому Олена, та й почала з ним

пащикувати. Він їй слово, не хотючи, скаже чи не скаже, а вона йому десять; та так і стриже, так і стриже, та вигадує, та докладає, та придирається, що вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї.

А сердешна ж то Маруся зачепила було Василя, тепер і сама не рада. Вже ж тепер він, не таючись, сказав, що у нього щось є на думці й що за тим тільки і йде до хазяїна. Се вже певно, щоб домовитись об сватанні на його дочці.

От у таких думках та гадках іде не йде, і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла; сердиться на Василя, чого він їм назустріч попався, і вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходитиме по базарю; сердиться і на Олену, чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пащикуює; сердиться на усіх і за все, а сама не зна на кого і за що.

От прийшли у город, походили по базарю. Олена зараз скупила усе, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та світом нудить і усе нападається на Олену, що притьмом пора додому. А Василь усе з ними ходить та, як той міхонша у колядці, носить Марусин кошик та склада, що Олена купує. Далі осмілився якось-то спитати Марусю (бо, бачивши, що вона усю дорогу мовчала, думав, певно, що вона на нього сердиться), та й пита:

— А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?

— Та мині не багачко... дечого й купувати... — каже Маруся та й відвернулась від нього, щоб і не дивитись на чужого жениха, — тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток... та яловичини... на петрівку...

Оттак наварнякала наша Маруся, ще трохи й сам Василь їй у вічі не насміявся; ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувся, бо догадався, що щось не так воно є, та й узявся, що треба було Марусі, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе до купи, каже:

— Вже ж як хочете, дівчатка, а я вас опровожу аж додому, щоб оборонити вас від собаки; та й мині таки у вашім селі є до чоловіка діло.

Оп'ять таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому... та побачимо, що буде далш.

От і пішли вони собі вп'ять укупці з города. Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне:

— Ох, я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мині на світі робити?

Потолковавшись, порадилися, щоб Олена сама вернулась у город за чоботами, затим що не далеко і у вулицях не страшно, а Василь щоб зостався біля Марусі і щоб тут же дожидали Олени, а вона мусила швиденько вернутись.

От як zostалися удвох Василь з Марусею, та й посідали на горбику; зараз Василь їй і каже:

— Марусю! хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...

— Що там таке? — спиталася Маруся, а сама злякалася так, що не можна й розказати, а сама на зна чого.

— Марусю! Чи я ж один був би такий на світі, щоб, побачивши тебе, не полюбив щиро? Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе білш усього на світі!.. Не сердся на мене, не відворочуйся, не затуляй очидь твоїх білою рученькою; дай її мині сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тоді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!.. Що ж ти мовчиш? Чом не глянеш на мене?.. Промов до мене хоч півсловечка; скажи, що ти не сердишся за мою любов. Рознавай мене, розпитуй про мене, може таки про мене що-небудь і добре почувеш.

Тільки-що став так Василь говорити, то Маруся і не стямилась: серденько в неї так і б'ється, а сама, як у лихоманці, так і труситься; боїться і сама не зна чого; коли б земля розступилася, так би вона і кинулась туди та й!.. Василя потягнула б за собою, коли б їй крила, полетіла б на край світу... та не сама, а усе б таки з Василем. Що ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги — ниначе не її, одну руку хватив Василь та й держить біля свого серця, а воно так же колотиться, як і в неї; очидями зовсім світа не бачить, а ще таки другою рукою закрила їх, та й питається Василя так тихесенько, що й сама гаразд не чула:

— Аджеж ти просватаний?..

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до сієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мині повернувся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мині без тебе й дихати. Та й де я найду краще тебе?

— А хазяйська дочка? Адже він тебе бере у прийми? — сказала Маруся, вже трошки сміліш, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазяйська дочка, та хоч би королівна, хоч княгиня, та хоч би і сама охвицерівна, — не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити!.. Розпитай про мене; цілий год ждатиму, тільки...

— Е! год!.. так довго бо...

— Скільки хоч, що хоч роби зі мною, тільки не проганяй від себе, не сердся...

— Та я й не сержусь...

— Чого ж ти закриваєшся, чого відвертаєшся від мене! Може любиш кого другого? Кажі, не соромся; нехай я се сам почую від тебе, та й піду світ за очима!

— Ні бо... я другого не люблю...

— Так зглянь же на мене, не закривайся!

— Але! ще б і не закриватись... Мині бо стидно...

— Чого ж тобі стидно, скажи? Тут нема нічого, що я кажу...

— А тож і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Нізачо у світі не скажу... — та, сеє сказавши, як заплаче гірко й стала його прохати: — Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі зроду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною сталося; я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, дуралася парубків, а як побачила тебе, світ мині не змилився, усім я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити...

— Марусенько моя, лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю. — Я ж землі під собою не чую... я мов у раю! Чи не сплю лишень я?... Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи міні, правда?

— Не скажу, Василечку; ей-богу, не скажу!

— Чом же не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно бо.

— Марусю! отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе; а усе таки не скажу...

— Оттак же... оттак... оттак же!... — приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять, не віддихаючи, та вп'ять знову за те ж... та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати — і слова не промовить; хоче від нього вирватися, так наче прикована до Василеної шиї; хоче зажмуритись, так очі, против її волі, так і зазирають у Василові очі, що, як угілля на вогні, палають, хоче від нього відвернутись, а й сама не знає, як горнеться до нього... А він?... Він тільки розгляда її, ніначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч би йому тут з пушок палили, хоч би хто його не кликав, нічим би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулась вона, здохнула тяжко і скрізь сльози сказала:

— Василечку! що се зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки

у мене й на думці, що ти любиш, що ти мій... та білш міні нічого і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема міні за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілував широко.

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Міні усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогніввити бога!..

— Так я ж тобі, моя Марусенько, тим же богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу й жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерти не розлучалися. Тепер ми любимося; дасть бог, сполнимо святий закон, тогді не розлучимся на вік наш; а до того часу, як зійдемося, нам можна без гріха і любитися, і голубитися...

— А не дай боже, як... — сказала Маруся та й притулилася до Василеного плеча; і не доказала, і боїться зглянути на нього.

— Не доведи до того боже! — аж скрикнув Василь і аж злякався, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадовати стала. — Буду, — каже, — тебе, моя зозуленько, як ока берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене; я знаю бога небесного! Він покара за злеє діло усе рівно, що за душегубство. Не бійся, кажу, мене; і коли б вже й так пришлося, щоб ти стала забувати і бога і стид людський, то я тебе оберезу, як братік сестрицю...

— Братіку мій милесенький! — скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивилася йому у вічі, як тая ясочка, а далі й каже: — Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю,

що й в тебе на думці нема ніякого худа.— Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пишно, ніби той баранчик, що його хочуть різати, а він жалібно дивиться, так і вона зирнула на Василя, а слізюнька, ниначе тая рісочка на цвіточку, так у неї в очіях засяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: — Як же ти мене після свого покинеш?

— Не говори мені сього, Маню! і не думай об сім, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожуся, коли мені не віриш...

— Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! і що б ти мені не сказав, усьому вірити буду...

Багато там розказовати, що там Василь з Марусею розмовляли: забули про увесь світ і де вони є, і що кругом них, і якби не гукнула ще здалека на них Олена, то б, підкравшись тихенько, бачила б усе, як вони поговорюють-поговорюють та й знова цілюються. Як же почувши Олену, так зараз і розрізнилися, ниначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тут же знайшла черепочки, та давай у креймахі грати, а сами і не ззирнуться меж собою.

От пішли усі укупі додому. Олена подумала: «Що се сталося з нашою Марусею? Ніколи не була вона так весела і говорлива, та ще з парубком, що було їх жахається, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і знай сміється з Василем, а мене буцім і нема з нею. Уранці як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часинку; уранці насилу йшла і на мене нападалась, чого я спішу,

а тут поперед усіх біжить, землі під собою не чує, та знай кидає на Василя то пісочком, то скіпочками, а він її ловить, а, піймавши... аж руки крутить. Се щось недаром! Тривай лишень, ти смирна, що нас, було, за іграшки з парубками кориш; я тобі віддячу...»

Стали доходити до села, от Василь і каже:

— Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спасибі вам і дуже спасибі за все, за все, за все. Не знаю, коли то з вами побачусь? (А у Марусі аж слізюньки покотились; обтерла швидче хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцім-то пісеньку мугикати і ниначе підтанцює під неї, а сама пишно дивиться у вічі Василю). Нате ж усе,— каже Василь,— ваше добро; вибирайте з кошика; може чи не загубив я чого? А я вже піду своєю дорогою.

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала й поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поскладала у кошик, і пішли собі. Тільки-що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся буцім-то схаменулась — і згадала, і каже:

— Оттак же! усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу, дожену його! — Доганя, а сама знай кричить, щоб він подождав. Вже ж щоб то Василь та не почув би Марусиново голосу? Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього, і що то вона йому скаже?

Ось що вона, догнавши його, казала:

— Я знарошне, буцім-то забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору; я там

буду, то ще поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Ке сюди камінець і прощай, мій соколику милий! приходь же! — Сказавши, та скільки є духу до Олени.

Олена ж усе підглядала та й дума собі: «Добре ж до якого часу! Не буде мене тепер зопиняти».

Прийшла Маруся додому; батечку! весела, моторна, і говорить, і розказує, і пораяється за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселішала, і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, зачим довго проходила, так та ж як узяла коло неї леститись, і приговорювати, і розважати її, а сама піч топити, зілля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не встигла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила і знай матері розказує, як то їй добре було йти на базар холодком, що бачила на місті, як торгувалась, як купувала; і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучалась, — усе, усе, до посліднього раз по п'ять розказовала; тільки про Василя ні чирк! Вона б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: «Нехай же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати».

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: «Зроду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і м'ясо добре спечене, і усе таки гаразд, а лучче усього, що сама така веселенька і усе вигадує і жартує». Далі і каже Насті:

— Бач, я ж казав, що не треба ні злизувати, ні шептати — само минеться.

Після обід, чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечичок та й каже:

— Піду ж я, мамо, назбираю вам суніць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горщечками так і носять. І вам назбираю і, може, дещо і продам.

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суніці, та не збира, а дума: «Василь мене вже, мабуть, жде; піду швидко до нього, а як посижу з ним та вертатимусь додому, тоді і ягідок назбираю».

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма що тілки, може, часів три не бачились, а так ниниче десять год різно були. Обнімаються, цілує один одного, розговорюють, розказують; то, побравшись за рученьки, ходять, то вп'ять посідають, то вп'ять за те ж. І не зчулись, як стало вже вечеріти. І то ж бо правда, ще коли будеш укупці з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка.

От Маруся перша крикнула:

— Ох, міні лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що ж? — питає Василь.

— А те, — каже Маруся, — як я додому піду!

— Не бійсь нічого, я тебе опровожу.

— Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збирала, а я за ними й просилась у матери. Що міні тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорила з тобою, та й забула.

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об міні говорити.

— А чому ж?

— Ще, моє серденько, не урем'я. Треба піждати.

— А як се можна? Матері й батькові треба усе зараз розказовати й ніколи перед ними не брехати. Що ж я тепер скажу, що не набрала сунічок?

— Що хоч, Маню, те й скажи, а тільки не говори про мене; я сам, як прийде пора, я сам скажу.

— Так гріх же брехати і перед ким-небудь, а не тільки...

— Се не буде брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони, мене не знавши, подумають, що я який-небудь ледащо, що тільки звожу тебе з ума, тебе будуть лайти, мене стануть цуратись і будуть нас розлучати, Потерпи, моя рибочко, хоч через петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь не погане; тоді приплю людей, тоді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? — спитав, та й поцілував її широко, від серця.

— Може воно і так, — довго подумавши, Маруся сказала. — Я вже нічого не знаю, а усе робитиму, що мині скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку! як собі хочеш, а я вже білш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар — нікуди.

— А се ж то чому? — спитавсь Василь, злякавшись.

— Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати, та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись

зовсім, не тільки так насупся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Инше діло, якби я посватана була, тогді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! нехай бог боронить! Мині тепер і Олена страшно; вона щось дивилась на нас пиленько, як вернулась з города, і усе щось собі під ніс бормотала. Зараз же, прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердя ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро пришлеш старостів? От ми не надовго розлучаємось.

Скільки не просив, як то не молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так нізащо на світі не захотіла і з тим пішла додому, не звелівши йому йти за собою. Він пішов, понуривши голову, горою додому, а вона бором, та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись: пішла против череди, знавши, що й Олена кожного вечора тож виходить. От і хотіла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла против череди, і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на місті, приїхали старости й жених аж з хуторів; та не подивились ні на закон і ні на що, бо чоловік кріпко хороший, і рушники ранком подавали, далі звінчали і, узявши її з батьком і матір'ю, поїхали, і там на хуторах, аж верстов за двадцять, і весілля будуть справляти.

Агу! нашій Марусі трошки легше стало, що не буде свідітеля, як вона подружила з Василем.

Прийшовши додому, тяжко їй було відбрухуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок; бо, зроду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою затерла, зам'яла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим білш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько теж веселий і ласкавий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дякувала, що так з Василем зробила; і пораючись, усе думала: «Коли б швидче можна було їм розказати про Василя, то як би гріх з душі!»

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як то він, мабуть, журигься, що не скоро з нею побачиться; та як і їй бути? як, не бачившись з Василем неділю або, може, нехай бог боронить! і дві, як і жити на світі... «Ще таки учора, — дума собі, — ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поцілував!» Та, здумавши се, як засоромилась! і поночі чує, що вид у неї як жар горить! «Що ж отсе я наробила? — дума собі, — чи се ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю б пішла від стида й сорому! А що, як ще Василь надомною сміється?...» Тут їй ще душніш стало; а далі, як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її кріпко любить, то і утихомирилась і тільки того соромилась, що... цілувалася з ним і у бору довго з ним сиділа. «Та се ж вже, — так дума, — і вперше, і востаннє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов — як сон: ні заїси,

ні заспиш, і що робиш, не знаєш — мов уві сні. Борони мати божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартувати ні з ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити».

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло) і зараз прийнялась поратись. Що ж? Тут корову доїть, а сама озирається, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається на Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його, і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїгься, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: «Коли б не ввійшов! піду на вдвір'я». Надвір вийде: «Коли б не йшов вулицею та щоб мене не побачив; піду лучче у хату». І так знай світом нудить удень, а ніччю мало чого й спить, усе їй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не луччий був її. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся, та й Маруся — білш йому нічого не треба було знати; і він її не питав, затим що ніколи було: усе їй розказовав, як її любить, або слухав, як вона розказовала, що як вона його любить.

От вже і пушання пройшло; тиждень петрівки минається; ходить наш Василь і не зна,

що вже йому і робити. Аж ось іде своєю дорогою, бачить — чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломилась. Чоловік той хоче, щоб підв'язати як-небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучиться з нею, а друге й те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був.

От Василь, парень-друзяка, побачивши сее, підійшов до нього, поздоровкався і каже:

— Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з мішками і з шкапою. — Чоловік той подяковав і попросив помогти. Василь як прийнявся, разом справили віз, і с'як-так, на трьох колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дякував Василю й просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язувалося; тогді він вп'ять не злужа справити, а вже й вечеріло.

Василь пішов з ним помалу й нічого не розпитовав, бо йому до всього було байдуже, тільки знай об Марусі й думав. От іде та іде за возом, бачить: чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю; Василь зрадовався: «От, — дума, — тут пробуду, то може що-небудь прочую про Марусю, як то вона, моя галочка, поживає».

Аж от заїзжає чоловік на двір. Василь зирк — біжить його Маруся назустріч до чоловіка і кричить:

— Де се ви, тату, були? Ми вже вас... — та й замовкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити: вернулась у хату та аж труситься і не зна, що й казати.

Наум (се то він і був), позносивши мішки у комору, розпрягши кобилу й упоравши усе з Василям, ввійшли у хату, посідали, поговорили.

Василь вже не мовчав, то про се, то про те розпитовав; про себе розказовав, як живе, де служить; звичайний був проти Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати в сіни, то з сіней вп'ять у хату, і не дививсь зовсім і буцім-то й не він. І вона собі дарма ниначе його зроду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись додому. Наум і каже:

— Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; неділенька свята, іще наговоримось.

Василь сказав, що прийде, поклонивсь і пішов з хати, а Наум кликнув:

— А де ти, Марусю? проведи Василя від собаки за ворота.

Марусі на руку ковінька: мершій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже і біля нього, і зчепились рученьками. Вона йому й каже:

— Василечку! якби ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як я страждав без тебе. Тепер, зділай милость, прислухайся, що старі про мене казатимуть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мині, щоб я знав, як наше діло начинати.

— А ось що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли ж, не дай боже, що ні, то пов'яжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки прийдеш, так на мене й дивись, то й знатимеш. Прощай же, мій лебедик, до завтраго.

Увесь вечір Маруся, хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, милася, та все так тихенько робила, що її не чути було

вовсі; боялась бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько й мати казатимуть про Василя; а ті знай його хвалять. Настя те й діло розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який то він розумний, ниначе письменний.

— Я, — каже, — знаю його весь рід; рід чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота; та ба! і отцевський син не буде такий бравий козак; нічого казати.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще з вечера наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселістю, і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоть часинку.

Уранці вирядилась що-найкраще: поплела коси у самі міленькі дрібушки й вінком на голову поклала, пов'язала які були луччі скиндячки, а зверх усіх положила червону й квіточками закривчалась. Чи ш тнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама з вечера до сусіда, рибалки, та й випрохала), каша пшоняна до олії, солоня тараня з пшенишними галушечками та вареники з сім'яною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки-що вернулась з церкви, Маруся зирнула у вікно — аж Василь вже і йде; зараз вибігла, буцім боронити його від собаки, а більш за тим, щоб подививсь, що на ній червона скиндячка. От вибігла, та мерщій і кричить: «Не бійсь, не бійсь!» — а рукою поводить по лобові, ниначе каже: «Не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!»

Ну, як там було, пообідали гарненько й наговорились. Після обід Наум ліг до Насті ськатись та й заснув, а далі й Настя схилилась та й собі заснула. А молоді, знай, собі голубляться та милуються. Далі як старі проснулися, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім увечері Василь пішов додому.

Унадився ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день, хоч трохи забариться, то вже вони й скучають, і той, і та кажуть: «Нема ж нашого Василя! не йде обідати». Бо усякий раз вони його зоставляли у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямилла від радощів. Василь прийде, то вона вже найде місечко, де з ним обо всім тихенько переговориць і намлиується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихваляють.

От дождались і Петра, розговорились.

На самого полу-Петра, так вже перед вечером, вбігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! либонь старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидче на лаву. А ти, Марусю, біжи хутко у кімнату та вбирайся.

Маруся, як тільки почувла про старостів, то, що було у руках, усе попускала і не сьямиться, що й робити, тільки дивиться на матір, а очиді, як жар, так і горять; а сама була рум'яна,

а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

За тим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, вначе з переляку, і каже собі нищечком:

— Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість, пошли їй щастя.

От вже стукнули і вдруге, теж тричі, палицею.

Наум, одягшись зовсім, змінив із скатерти, що на столі, і, посунувши хліб, що завжди лежить на столі, к покутю (а зати́м Настя засвітила свічку перед богами), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверми і втретє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди, та з добрим словом, то просимо до господи. Насте! іди ж сідай і ти.

От Настя, зати́м упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом вийшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах, аглицької каламайки, поясами попідперезовані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними вийшов Василь... крий матір божа! ні живий, ні мертвий, білий, як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились богу святому і поклонились хазяїну й хазяїці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас бог привів?

Старший староста і каже:

— Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнущайтесь вислухати нас: і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде не в лад, то ми і підемо назад. А що ми люди чесніі і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узнявши хліб, поцілював і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх віг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецькіі, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удаліі молодці. Раз, дома, у нашій землі, випала пороша. Я і кажу товаришу: «Чого нам дивитись на таку шквірю, ходім ськати усякого звірю» — і пішли. Іздили, слідили — і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коні отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічи він каже-говорить нам такіі речі: «Ей, ви, ловці, добрі молодці! услужіте мині службу, покажіте дружбу: ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а троха чи не красна дівця. Їсти, пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городов вам дам і скирду хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німетчину, а далі у Туретчину; ходимо, шукаємо,

а її не піймаємо. Усі царства - государства прийшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіря в полі, що куниця, пошукаємо де - инде, найдеться і красная дівиця». Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. «Скільки, — каже - говорить, — по світу не їзжав, у яких царствах - государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав». От ми усе по сліду йшли та в се село — як зоветься, не знаємо — прийшли. Тут вп'ять впала пороша; ми ловці - молодці давай ходять, давай слідить; сьогодні рано устали й зараз на слід напали. Пішов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

Поки староста се законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони біла, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидючи на лавці, скрізь двері дивиться на неї, та тож то здохне, то з нею переглянеться.

Як же усе староста розказав і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі й каже:

— Не вмію я до прикладу в сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальньої дороги, то, може б, вишили по чарці?

Маруся, як се почувла, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула:

— Ох, мині лихо! А чому ж се так?

А Василь так об землю і кинувся та аж припівз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мині батеньком рідненьким! не гнущайтесь бідним сиротою!... Защо в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що хочіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла теж собі і впала до ніг отцевських, і просить, і плаче, то кинеться до матери й руки їх цілує, і приговорює:

— Таточку! голубчику, соколику, лебедичку! Матінько моя ріднесенька! утінько моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мині бідненькій ще на світі пожити! не розлучайте мене з моїм Василечком... Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати й шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мині з Василечком прожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!

Оттак і Маруся, і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не втерів і каже:

— Ох, панове - сватове! Не слід мині, бувши у сьому важному чину, лишне слово говорить; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почувеш, з тим назад іди. Сказано, дати нам по чарці, так вже тут нічого

добраго ждати. Одначе, видючи їх сльози й убивство, якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексійовичу? Нігде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже.

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом, та й вп'ять понурив голову й мовчить.

Староста каже:

— Може, стара мати сеє усе вередує?

— О, батечки мої! — зараз каже стара Настя, — чи я ж би не хотіла щастя своїому дитяти? Адже вона моя утроба. Та де ж нам луччого Василя ськати? Він дитина розумна, покірна; усяк би нам позавидовав. Так хіба ж я не жона своїому мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по-божому та по-старосвітськи; він міні закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завжди любив. Кажі бо, Науме, що се ти робиш?

Тут знова приступили і діти, плачучи, і стара Настя, голосючи, і старости, кланяючись, та знай просять Наума.

Мовчав він, мовчав, тільки знай сльози ковта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед господом милосердним та й каже:

— Одна в мене на світі радість, моя Марушенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива; так як же, молившись об однім, буду сам робити друге; молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці; коли ж ні, то не здивуйте, дайте і міні покой, бо... Ох, не хотілось було сього казати, та ви мене розжалобили!... Бо міні дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись. Прощайте, люди добрі; ідіть собі, не здивуйте.

Тут вп'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізеньками, а Василь тож припав навколішки та гірко плаче, та знай просить.

— Але? чому не віддаю? — сказав Наум, здохнувши, — бо жаль свого рождения. Не той час: при такому важному ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей; оттут я тобі усе розкажу. Білш нічого і говорити; прощайте! от вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем; або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і йти.

Зостався Наум із своєю сім'єю, сів собі і сумує. Маруся аж звалилася на під від сліз, і Настя, плачучи, сиділа над нею і дивувалася: що се старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав: нікому було поратись, і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів, думав та думав, а далі й обізвався:

— Годі плакати, Марусю! Устань та слухай, чого я питатиму.

Не той був Наум батько, щоб його мусила Маруся не послухати. Чи здужала, чи не здужала, а коли батько каже без жартів, та троха чи й не сердитий, то треба встати. Устала і втерла слізеньки, і жде, що він їй скаже.

— Ти, бачу, Василя знала ще вперш, чим я його привів?

— Знала, пан-отченьку! — і затрусилася, як осиковий листочок, і опустила свої довгі вії

на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як же се було? — спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його уперше на весіллі, як їй стало його жалко, як він цятався горішками, як вона його соромилась, і усе-усе розказала: як і на базар ідучи зішлися, як з базарю верталися, що говорили, і — нігде було правди діти — як і цілувалися...

— Ну, ну! що далш; а почин хороший, — каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовилися з ним зійти у бір на озера, і як зішлися, і як...

— Годі, годі! — закричав не своїм голосом з серця Наум. — То вже розказуй матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити, — а сам, схопивши шапку, хотів було втікати надвір, так Маруся так і вчепилася йому за шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! лучче мені усяку муку прийняти, на смерть піду... а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала; я пам'ятую ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла? А ось як у нас було... — Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили і як у них там було, і як вона запретила Василю ходити до себе і для чого. Розказала і те, як скучала і журилась без нього, усе розказала до посліднього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все сьому правда й чи не потаїла ти чого?

— Усю правду вам сказала, й що нічого не потаїла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то, як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий, — каже Наум, — божитись, а ще пуше, як напрасно; я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: не раз я тобі казав, що дівкою тобі зоставатись не можна, треба заміж іти. Приказовав тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли б мені не годивсь, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли ж би годився, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками; затим, щоб поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого женихання, бо воно до добра не доводить. Щастя і твое, і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний; а другий, і не зчулася б, як би нав'язав тобі камінь на шию, що й по вік би його не зняла, хіба з мосту та у воду. Якби я знав з самого першу об Василю, то я б тобі сказав, зачим не віддам за нього; і ти б так не пристала до нього, і тобі легше було б його забувати. А тепер, як хоч, так і терпи, бо не віддам.

Тут Маруся, як розказала перед своїми усю правду, то їй стало їй на душі веселіше і на серці полегшало; почала знова просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидітиме, а ні за кого не піде, опріч його.

— Говори! — каже Наум, — а знаєш ти, говово, що батько лучче бачить твое щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати;

завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того і умніша.—Перехрестив її, та й пішов собі від неї.

Ні світ, ні зоря, а вже Василь у Наума. То сляк, то так пробули до обід. І варивши обід, і подавши на стіл, Маруся заливалася слізоньками, відгадувавши певно, що востаннє бачить свого Василечка. Та, правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От, як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці:

— Ідіть собі або у кімнату, або під комору на простор шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От, як повиходили вони, Наум і каже:

— Василю! сядь лишень біля мене та слухай не перебиваючи, що я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене, oprіч гріхів, нема нічого, а за отцевські й материнські молитви наградив мене бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, бог благословляє, усе добавляємо. Велика милость божа! Утро й вечір дякую за наше неоставленє, а що найбілша милость божая до нас грішних у тім, що наградив нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол святий...

— Ох, правда, дядечку...— перебив йому Василь, а він його зараз зопинив і каже:

— Цить-бо, Василю, мовчи та слухай і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очі або щоки, і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка то вона тихая, слухняная; бога небесного зна, і любить, і боїться прогнівить

його; нас шанує і бережеться яко мога, щоб ні в чім нас не прогнівить. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манісінької комашечки. Худа ніякого і по духу не зна і боїться самої думки о нім. Яка сама добра й незлобна, так і про усіх дума, усякому повірить; і бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вічнії. Та й ти її, сердешну, збив було з панталіку; знаю усе. Ох! гріх так робити!

— Дядьку!— обізвавсь було Василь.

— Мовчи, племіннику: ти розкажеш опісля. Такою-то дитину нам бог милосердний дав; хоч я і батько її, а не можу против правди казати. Що ж ми називаємося за родителі, щоб не думати об щасті свого дитяти? Я ж кажу: коли б вже і сяка, і така, ну, так би й бить. А за її добрість, за її смирноту, покірність, треба їй такого мужика, щоб їй був як отець, щоб він її кохав, жалував, щоб—не дай бог!—коли і трапилось якеє худо чи ділом, чи думкою, так він би її відводив, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря зобиждати; а покірну та смірну, як вона, хто захоче, той і зобидить. Чим нас бог благословив у сім світі, чи худобинкою, чи скотинкою,— усе тут би зосталося зятеві, затим, що я хочу зятя, коли бог благословить, узять до себе у прийма. Так се вже не чие, як моє діло, глядіти дуже пишно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоть би вже не розтратив і не розтертяв, що від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли бог благословить діточками, так щоб і їх до пугтя через науку довести і дещо і їм зоставить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?

— Правду, пан-отче, святу правду ви говорите. Коли б ваша милость, щоб мене нагородили Марусею, я б усе те сполнив, що ви тепер розкажете.

— Не можна, Василю; не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою хоч на край світу; іще то господь її не зовсім покинув, а то думаю... крий мати божа! (аж скрикнув Наум і перехрестився). От по сьому-то прошу тебе ласкою, та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч би вона тобі де і повстрівалась. Не погубляй її й душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сім (сказав і гірко заплакав)... дай нам спокійно віку дожити й не доведи нас відвічати за неї на тім світі!

— Та чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти ж мині розказовав про себе. Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти з ними у одній сказці. Сказка ваша дев'ятидушна, дядькові хлопці малі; а як прийде набір, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: «Ми тебе поїли, зодігали і до розуму довели, служи за нашу чергу». А що тоді буде з Марусею? — Ні жінка, ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто і не вірить, щоб була салатка, та й чесна. Та й трохи чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим

людям, наведуть на усе зле. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її захитить? Діточки без доглядіння, у бідності, у нищеті, без науки, без усього помруть або — не дай боже! — безділними стануть. А вона за тим ізстаріється, немощі одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпиталь, до старців! (Сказав се та й заплакав, як мала дитина). Не приведи, господи, і ворогу нашому такої судьби!.. Так от, Василю, як би я тебе не любив, а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мині тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, чому не можу тебе зятем прийняти.

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселів, та й каже:

— А як я найму за себе найомщика?

— «Найомщика?» — подумав Наум, а далі й каже: — А з чого ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесят рублів у год, а батькової копійчини нема.

— Дядьки допоможуть.

— Не потурай на те, Василю; допоможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеться, тобі за тебе лоб забриють, а найомщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі допомогти, так усе не так. Як знатимуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутимуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставлятимуть, щоб було за що вчепитись. Коли б ти сам своєю копійкою здужав наняти, так би так! Василю! От тобі образ царя небесного і його матери пречистої, і Миколая святого! принеси бумагу, що найомщик прийнят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз, обома руками віддам Марусю.

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі, сказавши: «Усьому кінець», кинувся на шию, обняв Наума кріпко і каже:

— Прощай, мій!.. Коли ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрошаюсь з нею!

— Добре, Василю,— каже Наум,— та гляди ж і попрошайся! Чи розумієш?

— Усе знаю і усе зроблю, як мині кажете. От вийшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже:

— Марусенько! Правду, велику правду сказав мині твій батько. Треба нам розлучитись!

— І на віки? — через велику силу спитала Маруся.

— Побачимося... і будеш ти моєю, коли не на сім світі, так на тім! Прощай, моя Ма... — і не договорив, як вона зомліла й покотилась йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілював, віддав її нечувствєнну батькові на руки, поцілював руку йому і Насті... і пішов швидко, не оглядаючись...

Не будемо розказовати, як кріпко й як довго Маруся за ним журилась. Ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого; а тим іще пуще, що не знала вона, зачим і куди Василь її дівався; чи надовго він скрився, чи вернеться і коли це то буде? Питалася не раз і батька — що ж? — не знаю, та й не знаю. Бо й справді він не знав, з якою думкою і куди він скрився.

Що божий день перебере горішки, що ще

на весіллі, як побачились уперше, та він їй дав, перебере, перецілує, та в'ять до серця положить. Або коли, гулящим днем, піде у бір на озера, де з ним раз гуляла; там посидить, поплаче й з тим і додому вернеться.

Мати не дуже її заставляла поратись і робити, так сама бралась за все: «Мині,— каже,— не так на серденьку тяжко, як я що-небудь роблю». З подругами ніколи не грала і вже овсі до них і не виходила.

Одробилися у полі, стали від Семена з вечера сидіти, Маруся принялася пряти; а з покрови удосвіта встає, приде, шие, поряється і все журиється, і частенько, як забереться куди-небудь сама собі, то плаче-плаче, так що й господи! бо об Василеві ні чутки, ні вісточки; як у воду впав.

От і Пилипівка, от і Ганнино зачатіє, зачали парубки засилати старостів до дівчат. Знай люди швандяють по вулицям з палочками в руках. То гляди: ідуть двоє попереv'язовані рушниками, бодяться, вихваляються; от там і там таку-то за такого просватали. А інші свинячою стежкою, попід плотами, мовчки собі йдуть і під плечем замість хліба святого несуть... гарбуз! Еге! нігде дітись: як заробили, так і відвічать.

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю — так що ж?

— Таточку мій ріднесенький! я їм,— каже,— піднесу по чарці!

Старий, було, гримне на всі:

— Чи ти дурна та божевільна! чом ти не йдеш! Люди хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича чи купця треба?

— Василя, а коли не Василя, то й нікого!.. — каже, було, Маруся. Мати її у сльози, а батько, було, розсердиться та й крикне:

— Та де того Василя озьмемо! Тепер ти люде цураєшся, а там стануть і тебе люде цуратись, і досидишся до сідої коси.

— Дарма, таточку! Без Василя не страшна мині й домовина, не то сідая коса.

Здвигне тільки плечами Наум, подума: «Нехай ще до того году» — та замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки; бо він його дуже любив і усе надіявся, що він з собою що-небудь до пуття зробить.

От і м'ясиці пройшли й усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда, і пишна; за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сую славу знала, сміялась, і каже було: «Дарма! і підожду». Парубкам же хоч і кришко досадно було, що така красива й багата дівка у лад не дається, та нічого було робить: силою не озьмеш.

Пройшов і піст, відговорились і — слава тобі господи! — дождались воскресення. Маруся у великодню суботу сама учинила паску, положила туди яєчок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска, і висока, і жовта, і ще в печі зарум'янилась.

Полагодила усе, що треба, а на самий великдень уранці з батраками понесла до церкви на посвященіє паску, баранця печеного, поросю, ковбасу, крашанок з десяток, сало й грудку соли і, розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві божій і молиться.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і туди, і сюди, а стояв, як і треба, ніначе перед самим господом, царем небесним, і тільки слухав, що читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще білш молився, і на серці йому було так весело, як і усякому богобоязному, кого приведе бог дождагись великодня.

От, як він стоїть і молиться, служба божа співається, вийшов насеред церкви читати апостола... і хто ж? Василь!.. Наум дивиться — і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядив хорошенько — аж зовсім він!.. «Та він же овсі неписьменний! як же він буде читати? Може навмання, без книжки; може витвердив на пам'ять? Побачим!»

От Василь вже і «Павла-чтениє» сказав та й почав... та що за голос важний! Чистий, голосний, підбасок, та понятний!.. От Наум і дума: «Бачив я сліпорожденного, що читав псалтир, таке без книжки; а Василь так у книжку дивиться... хіба чи не хваста? Може на пам'ять від дядка переняв, та буцім-то й письменний?.. Так отже за титулу було зачепився та й розібрав потроху... от і дочитав без помилки; от і алилуйю по закладкам знайшов... Ні! якби неписьменний, то не зумів би апостола, та ще й на самий великдень прочитати!»

Прислухається Наум, Василь співа. Як же почав херувимську, так таку, що й сам дяк не вмів у лад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить, сам і кінча, сам вп'ять і почина. Тоді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та коли ж він

справився і де пробував? «Нехай,— дума собі,— опісля знатиму».

Як вийшов пан-отець зо хрести паску свяченую почитувати й народ рушив з церкви, Наум зопинив Василя та зараз і каже:

— Христос воскрес! — От, похристосовавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум:

— Чи ще ти нас, Василю, не забув?

— Нехай мене бог забуде, коли...

— Добре ж, добре, сину! тепер не до того. Приходь до нас розговоріть, а хоч і пообідаєш, коли не підеш додому.

— Ви міні і дом, ви і родителі...

— Добре ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждатиму.

Сказавши сее, Наум поспішав додому й дорого собі дума: «Не дуже ж я добре зробив, що, не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може він вже об Марусі і не дума, а може вже і жонат, а я тільки потурбую Марусю і знова розважу її тоску. Та хоч би і не те; так може ще він не відкупився від некрутщини, та що тогді робити! Та вже ж! побачу. Дасть бог розговоріть, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив неждано Василя, та ще й письменного! Відкіля йому бог таку благодать послав. Правда, дитина розумна! йому б тільки дяком бути».

З такою думкою прийшов додому й не каже жінці, нічого, що кого він бачив. Прийшла й Маруся і принесла усе свячене, і байдуже! бо вона, як не стояла у церкві, а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі, як треба, і налагодила, та й дивується з матір'ю, що батько не сіда розговлять, а ходить собі по

хаті та дума. Аж ось двері — рип! — і Василь у хату. Маруся так і не стямилась і крикнула не своїм голосом:

— Ох, мій Василечку! — та й стала як укопана.

Стара Настя тож зрадовалась, ниначе бог зна чому, і кинулась до Василя, і похристосовалась. От Наум бачить, що Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї, а вона на нього, ниначе зроду вперше бачаться, от і каже їм:

— Чом же ви не христосуетесь?

А Василь і каже:

— Не смію, пан-отче!

— Чом не сміти? — каже Наум, — закон повеліва христосоваться зо всяким, і хоч би з смертельним урагом. Похристосуйтеся же по закону тричі, та нехай вас бог боронить від усякої поганой думки! Тяжкий гріх у такому святому ділі думати лукаве!

От і похристосовались гарненько.

Маруся кинулась до нього з розпросами:

— Де се ти, Василечку, був?..

— Знай-бо урем'я, — перебив її Наум, — одно що-небудь: або розговлять, або говорити. Бог дав празник і паску свячену; дякуючи бога милосердного, треба розрішати без усяких хлопів і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень, господи благослови!

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї з краю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки в кінці стола. От, перехрестившись Наум і прочитавши тричі «Христос воскрес з мертвих», зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покуштовавши її беріжно, щоб

крихоть не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: «Спасибі богу милосердному! Дай боже і на той год діждати!» Тут вже прийняли за печене: поїли баранця, поросятини; а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидати у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали, й крашанок облупили і порізали на тарілочки. От, сеє скінчивши, Маруся усе прибрала із стола, тож беріжно змела, і усі крихти, і кісточки, і лушпиння з яєць повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину покрили на дерев'яній тарілочки, посолили та й їли — вже звісно, що не по-панськи, бо виделок не водиться — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша, та й годі, білш і нічого.

Маруся чи їла що, чи не їла; їй лучче усяких розговін — опріч празника святого — те, що Василь вернувся і жив, і здоров. Захилившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка дивилась на свого Василечка, а сама будто ложкою достає з миски, аби б то ниначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, бо біля Наума сидів, і не можна було йому злукавновати, щоб хорошенько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подяковавши богу й батькові з матір'ю, як поприбирала усе Маруся, от Наум і каже:

— А в нас новий дяк сьогодні апостола читав.

Настя зараз і питається:

— А хто такий і відкіля?

— Озьде він, пан Василь, — сказав Наум та й веміхнувся.

— Хіба ж Василь письменний, щоб йому апостола читати? — спиталася Настя; а Маруся так уха і насторошила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер бог йому розум послав, а як і що — я й сам не знаю. Розкажи міні, здімай милость, Василю, як се тобі світ відкрився? Се міні навдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчився письма, співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

— Я, дядьку, не був дуже далеко, — став розказовати Василь. — От як ви міні відкрили світ і розтолковали міні, що й я буду пропащий і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то я думав, думав і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали, що за гроші вісімдесят рублів, що я від хазяїна брав? Тільки що на одежу. Що ж тут міні було робити? Як то бог послав на думку: піди до купців, у них хороший заріботок. Прийшов я до залізняка, він мене трохи знав; розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за п'ятдесят рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він міні і білш прибавить і усе буде прибавляти, бачивши моє старання. Я зрадувався, почувши, що білш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло, не лінуючись, справляти. З товарищами, хоч усе й москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні і хто білш чого зна, білш получа жалования. От як сів, як сів... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчивсь, і бог

міні дарування послав; і те таки правду сказати, що нашого братчика куди ні піткни, хоч у науку, хоч у яке ремесло, то з нього путь буде; не пропащі за нього гроші. Отто я від спасівки та до різдва вивчивсь читати і церковне, і гражданське, писати потроху вмю, цихвіру знаю і на щотах хоч тисяч десять пудів у роздроб на хвунти, не помиляючись, положу; хурщиків розчитаю і хазяйського добра гляжу як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалась. Товарищі, знаєте, охотники на крилосі співати замість півчеської; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не йшов до вас, дядюшка; і як ні тяжко міні було, не бачивши Марусі, та пам'ятаючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди. І тож таки, що хазяїн, знавши мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьким ярмаркам; а після хрещення посилав уже і далш, і я тільки що перед празником отсе привіз йому немалу суму грошей. Як же він мене потішив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви повірилися, що я не зледащів, от і став я на крилосі співати й апостола прочитав.

Наум, вислухавши його, не стерпів, та аж поцілював його у голову і дума:

«Що за премила дитина! Недаром його люблю! Такий не пропаде». Далі і пита: — Скільки ж ти жалования получаєш тепер?

— Жалование не щот, — каже Василь, — аби б стало на одежу, а те важніш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я боюся і через що не віддаєте за мене Марусі, сам хлопоче об міні: тепер посла мене з хурою ув Одесу, а відтіля

пиду в Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік пречистій, а він міні сискає найомщика, каже, хоч п'ятсот рублів потеряю; ув осени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш відслужовати.

— Нехай тобі бог помога! — сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: — Чого ж білше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники; і тобі веселіше буде у дорозі, і Маруся тут світом не нудитиме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть бог, вернешся, ув осени і весілля.

Не можна й розказати, як зрадошили і Василь, і Маруся! Зараз кинулися аж до ніг батькових і цілюють їх, і руки йому цілюють і сами обнімуться, і знов до нього кинуться, і дякують йому, то до матери, то вп'ять до нього, і не тямлять себе, і що робити не знають.

Довго дивився на них Наум, та все нишком сміється та дума: «То-о діти!» Далі й каже:

— Годі ж, годі! Пустіте ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо я усю ніч стояв на діявнї, аж поки Христа дочитались; а ви — хочете дома сидіть або гуляти йдіте до колисок; та тільки сами не качайтесь, бо грїх для такого празника з сею пустотою возитись.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало, бо, звісно, чи ходили, чи сиділи, а усе об однім говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як ні думано, ні гадано, вони побачились; яка ще радість буде, як уже посватаються — оттаке усе говорили, та голубилися, та миловалися.

Отже і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидати старостів: прибрали хату, засвітили

свічечку перед богами; старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибралася, так вже нічого й казати. От постукали і раз, і удруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже, будім - то з серцем:

— Та що се за напасть така? Жінко! що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди на пораду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — господи! почервоніла, що твій мак; і, не поклонившись, зараз стала біля печи та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смугили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут білш не жити! Гай, гай! так ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуємо куницю та красні дівці, так ми вас пов'яжемо й тогді усе добре скажемо. Дочко! прийшла й наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим цих ловців-молодців пов'язати?

Іще не час було Марусі послухати, — знай колупа.

От вже мати їй каже:

— Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, йди та давай чим людей пов'язати. Або, може, нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест на хрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги й поцілівала в руку, неньці также; і, узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, тож поклонилися, узяли рушники і кажуть:

— Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили й доброму ділу вчили. Спасибі й дівочці, що рано уставала, тонко пряла й хорошенькі рушники придбала.

Пов'язавши собі один одному рушники, от староста і каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми, приведені, незтак винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати й каже:

— Ану, доню! Ти ж мині казала, що на те по п'ятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати та єю пеню звязати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх пов'язала.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй; а тепер його й поцілуй.

От вони й поцілювались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі; а як

поклонились утретє, та й лежать, а батько їм і каже:

— Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці, і увечері, і встаючи і лягаючи, і за діло, і без діла, а сварись з нею поусякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі; дома не сиди, таскайся по шинкам та по чужим жінкам; то з жінкою у парці і з діточками якраз підете у старці. А ти, дочко, мужику не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде, та поїде у поле до хліба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він нехай голодує; та й в печі ніколи не клопочи; нехай павутинням застелеться піч; от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, сами розум маєте, і, що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

А староста і крикнув:

— За таку навуку цілуйте, діти, батька в руку.

Поціловавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі:

— Христос воскрес! — А старі йому ув одвіт теж тричі: — Воістину воскрес!

Старости кажуть:

— Панове сватове!

А свати кажуть:

— А ми раді слухати!

Старости кажуть:

— Що ви жалали, то ми зділали; а за сії речі дайте нам горілки гречі.

А старі їй кажуть:

— Просимо милости на хліб, на сіль і на сватання.

Після сього посватаних і посадили, як звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати. Старости сіли на ослоні біля стола.

Поки мати страву носила, батько став частувати старостів. Перший староста покуштовав, покрутив головою, поцмокав та й каже:

— Што се, сватушка-панушка, за напитки? Скільки ми по світу не їзжали, а таких напитков і не чували, і не видали, і не куштовали.

— Се ми таке для любезних сватів з-за моря придбали, — каже Наум і просить: — Ось нуте ж усею покушайте. Зверху хороша, а на споді самий гарний смак.

Випив староста, зморщився, закректав, та й каже:

— Від сього зразу почервонієш, як мак. Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіни поліземо?

— Та що се ви на нас з пенею? — казав Наум, — тут таки, що мудре само по собі, а то ще ось що: йшла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім золотих заплатили та в напиток пустили.

А староста й каже:

— Ну, що мудре, то вже справді мудре! Ану, товаришу, попробуй і ти та й скажи, чи пили ми таке у Туретчині або хоч і в Німетчині, та і в Расєї не пивали сієї.

Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Проговоривши усі законні речі, стали частуватись попросту, з своїми вигадками, а далі, тільки-що стали вечеряти, і обізвались дівчата,

що Маруся ще завидна просила до себе на сватання, і співали, уходячи у хату, сюю пісеньку:

Та ти, душенько, наша Мар'єчко!

Обмітайте двори,
Застилайте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть:

— Дай боже вам вечір добрий; помагай бі вам на усе добре!

Стара Настя така вже радісінька, що бог привів її дождати одним одну дочечку просватати за хорошого чоловіка, та ще її люб'язного; землі під собою не чує, порається хутко, і де та сила узялася — аж біга від стола до печи, і страву сама носить, і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже:

— Спасибі! просимо на хліб, на сіль і на сватання.

Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже:

— Сідайте, дружечки, мої голубчики! та без сорома брусуйте, а ти, старосто, ім батуй!

Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що стидно при людях їсти, щоб не сказали люди: «Отго голодна! мабуть, дома нічого їсти, так біга по чужим людям та й поживляється; он, бач, як запихається», а друге й те, що треба своє діло справляти, та, не бравшись за ложечки, і заспівали:

Ой, чому, чому
У сім новім дому
Так рано засвічено?

Мар'єчка встала,
Косу чесала,
Батенька поражала:

Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?

Бери, доненько,
Собі рівеньку,
Щоб не було гнівенько.

Садови, доненько,
І вище, і нижче,
А свою родиньку ближче.

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, так вони стали співати інших.

Де ж був селезень,
Де ж була утівка?
Селезень на ставку,
Утівка на плавку.
А тепер же вони
На однім плавку.
Та їдять же вони
Дрібную ряску;
Ой, п'ють же вони
Холодну воду.

* *
Де ж був Василько?
Де ж була Мар'єчка?
Василько у батенька,
Мар'єчка у свого.
А тепер же вони
Ув одній світлоньці.
Ой, п'ють же вони
Зелене вино;
Та їдять же вони
Дрібні калачі,
У мед умокаючи,
Маком обсипаючи.

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало:
Там Мар'єчка та потопала,
К собі батенька бажала.
А батенько та на бережечку,
Є човничок і веселечко:
Потопай, моє сердечко!

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі матівьку бажала.
А матівька та на бережечку,
Є човничок і веселечко:
Потопай, моє сердечко!

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі Василька бажала.

А Василько та на бережечку,
Є човничок і веселечко:
Не потопай, моє сердечко!

Далі дівчата, бачучи, що просватані собі сидять і опріч себе нікого не бачуть і нічого, що біля них робиться, не чують, захотіли їх зачепити й повеселити та й заспівали:

Та в саду соловейко не щебетав,
Там Василь Марусі не ціловав;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поціловав.

Тут усі зареготались на усю хату, і Наум напавсь, щоб такі діти поцілювались, а їм те і на руку ковінка!.. Далі дівчата, буцім-то жартуючи, і заспівали:

Та ти, душенько, наша Мар'єчко!
Ламліте роженьку,
Стелить дороженьку,
Щоб м'яко ступати,
На двір танцьовати,
З скрипками, з цимбалами,
З хорошими боярами.

Як же вслухався у се Наум та, як розходивсь! Притьмом, давай музику, та й давай! Нігде дітись: побігла моторніша із усіх, от таки Домаха Третьяківна, до скрипника та й прикликала його. Батечки! — піднялися хата людей, як почувли, що ну! Набігла повна хата людей, як почувли, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то й около вікон було багацько,

так і зазирають; а біля хати дівчата з парубками носяться; дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гонака гарцює, батько з матір'ю знай людей частують... така гульня була, що крий боже! Троха чи не до світа гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого не бачили і дивувалися, що так швидко народ розійшовся. За голубленням та за милованням не зчулися, як і ніч минулася.

Не дай боже чоловікові печали або якої напасти, то урем'я іде-не-йде, мов рак повзе. А як же у радості, то і не зчуєшся, як воно біжить: як ластівка пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе вкупці та вкупці, як голуб з голубкою. І у город, і на місто, і до колосок, і на вгород, усе укупці собі ходять. І у монастир на богомоля укупці ходили, і молебень навмалю, що Маруся обіщалася, коли буде посватана за Василя.

Тики-притики, аж ось і проводи! У сеє урем'я хазяїн його висила хуру, і Василеві з нею треба виступати.

— Ох, нам лишечко! — скрізь сліз кажуть обоє. — Ми ж і не наговорились, ми і не надивились один на одного... ниначе сьогодні тільки зійшлися.

— Не плач, Василечку, — каже йому Маруся. — Ти у дорозі і не зчуєшся, як і спасівка настигне, тоді вернешся сюди і будемо укупці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавайся у тугу без мене, а я, оставшись без тебе, рано й вечір буду слізюньками вмиватися...

— Годі ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко! — каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька. — Нехай я на чужій стороні

один буду горе знати, а ти, тут zostавшись, будь здорова й весела та дожидай мене. А щоб вам одрадіш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорйовати, гляну на тую зірочку й знатиму, що ти на неї дивишся, то міні одрадіш буде, ниначе я дивлюся на твої очиді, що, як зірочки, сяють. Не плач же, не плач!..

Оттак-то вони у останні часи розмовляли і обоє плакали безперестанно! А як же прийшло зовсім прощатись, так що там було!.. Коли вже і старий Наум так і хлипав, як мала дитина, а мати, глядячи на слези та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих і казати!.. На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала затим, щоб часом дорогою не загубив, і що вода на неї, мов на нього, дивитиметься. Поважив її Василь, віддав, а вона положила у той платок горішки, ще ті, що з-перва на-перва Василь дав їй на весіллі, зав'язала та й положила до серденька, та й каже:

— Тут воно лежатиме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.

Сяк-так Василь насилу вирвався від старих, а Маруся пішла його провожати. То було на самі проводи, і треба було через кладвище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла і мисочку, щоб і своїх пом'янути. Положила курку варену, три в'язки бубликів, буханець, два книша та зверху п'ятаковий медяник, та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніс у хустці аж три десятки крашанок.

Прийшли на гроби, аж пан-отець вже й там, і збирається правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку, і граматку батюсці подала, щоб пом'янув її родичів.

Маруся смутна й невесела усе молилася та знай поклони біла; як же заспівали дяки «ни печали, ни воздыханія», так вона так і захлипала та й каже:

— Як ти вернешся, Василечку, то може мене на сім кладовищі будеш так поминати.

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і б'є, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому так є.

Одслужили панахиду, подала Маруся мисочку пан-отцеві, а старців божих обділила крашанками й грішми за царство небесне померших. Посідали люди на гробах трапез вати й поминати родичів, а Марусі вже не до того: Василь ледве промовив, що вже пора йому йти до хазяйства.

Батечки! як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию! Вицілювала його... що то? і в вічі, і у лоб, і у щоки, і у шию... далі, ніначе хто її направив, разом покинула його, очиці засяли, то була блідна, а тутечка почервоніла, та так голосно, ніби не вона, сказала Василеві, не зопиняючись:

— Василю! На кладовищі мене покидаєш, на кладовищі мене й знайдеш!.. Поминай мене, не вдавайся у тугу... прощай на віки вічні!.. Там побачимось!

Сєє сказавши, не озираючись, пішла додому швидко, ступаючи так легесенько, ніначе і землі

не доторкається. А Василь? Ніначе грім біля його вдарив! стоїть, як укопаний... далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до бога, перехрестивсь, вдарив поклон і, припавши на те місце, де стояла Маруся, ціловав землю замість її, боячись і самої думки об тім, що сказала йому Маруся, а далі промовив:

— Господи милосердний! Нехай я один усі біди претерплю, нехай я вмру, тільки помилуй мою Марусю! Дай нам пожити на сім світі, а втім — як твоя воля свята! — та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька як весіння зіронька, говорлива як горобчик, проворна і жартовлива як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити — мало й говорить; сяде шити, то чи стібнула голкою, чи ні, чи виведе нитку, чи ні, а зараз і задумається, і рученята посклада; піде ув огород полоти, стане над грядкою, та хоч цілий день стоятиметь, нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у нетоплену піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекипить, що й їсти не можна; та до того довела, що — нічого робити! — узялась мати ви'ять сама поратись. Часто гримав на неї батько й ласкою уговорював, щоб не журилася, щоб у тугу не вдавалася, що туга з'їсть її здоров'я, зачакне, занедужа й який одвіг дасть богу, що ні найлуччу милость божу, здоров'я, не вмла зберегти й занастила овсі.

Що ж? тільки її і річей:

— Татечку, батечку, і ти, матінко рідненька! Що ж мені робити, коли не можу забути свого горя! Не можу не думати об моєму Василечкові! Світ мині не милий і ніщо не

розвеселяє. Серце моє розривається, дивлячись на вас, що ви об мині убиваєтесь, та що буду робити! Я й сама своїй тузі не рада; тільки у мене й думки: де то тепер мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене усе далш; от мене туга й душить! Не ворухте мене, не займайте мене, нинче ви й не бачите нічого; не розважайте мене; мині нинче легше, як я журюся уволю і ніхто мині не міша.

Порадившись меж собою, старі дали їй волю; нехай, кажуть, як собі зна, так з собою і робить. Наділив її бог розумом, вона й богобоязлива, і богомолна, так її отець милосердний не оставить. Нехай поступа, як зна!

Іще з того дня, як проводила Василя, не давала Маруся ніякої скиндячки, ніякої стрічки; як пов'язала голову чорним шовковим платком, так і пішло, усе чорний платок, та й годі! То охоча була по неділям та по празниках до церкви ходити, а то і у будень, коли почує, що дзвонять, то мерщій і йде. Що божий день любимо місце, куди, було, ходить, се у бір на озера, де з Василем уперше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй zostавив, дивиться на нього та свої горішки пересипа у руки, та й поплаче... Тільки ж що начне вечірній, вона вже й сидить на приспі й вигляда вечірньої зіроньки... Блисне вона... тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то що; «Онде мій Василь! — сама собі розмовля, — він дивиться на сюю зірочку й зна, що й я дивлюсь!... От так блистять і його очиці, як, було, біжу йому назустріч...» І вже тут її хоч клич, не клич, хоч що хоч роби, а вже ні з місця не піде й очей від зірки не зведе, аж поки вона

зовсім не зайде; тогді тяжко здохне й скаже: «Прощай же, мій Василенку! почуй з богом та вертайсь швидче до твоєї бідної Марусі!» Увійшовши ж у хату, перецілує усякий горішок, і платок разів сто поцілує та, згорнувши, приложить до серця, та так і заночує; а вже й не кажи, щоб спала добре, як треба!

Сяк-так, то з журбою, то з тугою, промаячила Маруся до спасівки; а у спасівку, ік пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усе таки поряється, стала потроху оживати. Вона й дома поряється, вона і з батьком у полі, чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона розважатись, і собі повеселішав і дума: «Слава тобі, господи! Ще тільки спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народилася; туж-туж і Василь буде; тогді вдарю лихом об землю, мерщій справлю весілля, та й нехай собі живуть». От коли, куди йде на хазяйство, то й дочку бере з собою, щоб її лучче розважати. Коли ж вона часом зостанеться дома, то, впоравшись, іде у бір за губами; та таки так сказати, що день за день стала вп'ять і до роботи проворненька, і у усякім ділі моторніша, і що у бога день, то усе веселіш, усе роштитує: «От пречиста недалеко, от-от Василь вернеться».

Раз у спасівку, на третій день після спаса, віддавши вона обідати і поприбиравши усе, пішла у бір за губами і вже нікуди білш, як на ті ж озера. Напала на рижики, та так же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро, іще й кошик. От ще б то їх брала, так як же пішов дощ, та прешрашений, як з відра, та

з холодним вітром; а вона була ув одній тяжинувій юпці, і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересидіти, бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись — треба бігти додому. Ішла, а де і підбігдем, та поки прийшла додому, так одно те, що утомилась, а друге — змокла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла то так, що зуб з зубом не зведе, так і труситься.

З лихом пополам добігла додому. А дома ж то мати старенька й усе собі немошна, не здужала підняти і у печі затопити. Лихо, та й годі нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла ниначе зимою, а нігде обігритись. Злізла на піч, та як не на топлону, так ще पुше змерзла. Укрилась і кожухом, нічого! — так лихорадка її і б'є!

Прийшов і Наум, упоравшись з батраками. Нікому йому ні вечеряти дати, та й нічого. Перш було розсердивсь, а далі, як розслухав, що йому Настя, стогнучи розказала, та й замовк; далі назирнув Марусю, та аж злякавсь: господи, твоя воля! Сама, як вогонь, гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!

Тьохнуло у животі в нашого Наума! Подумав, подумав та й став богу молитись. Се вже у нього така була натура: чи хоч трохи біда, чи радість є йому яка, зараз до бога; так і тут. Помоливсь, перехристив тричі Марусю і ліг собі. Прислухається, троха Маруся не заснула! «Дай, господи, щоб заснула і щоб завтра здорова була!» — сказавши сеє, ліг і... заснув.

Тільки що у саму глупу північ будить його Настя яко мога і каже:

— Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить...

Наум вже біля недужої:

— Що тобі, Марусю?... чого ти стогнеш?... що в тебе болить?...

— Таточку, батечку!... Ох, не дайте пропасть... колеть... ох, тяжко міні!... робить що знаєте... ко... колеть мене!...

— Де саме колеть, Машечко?

— От... у бік... ох, ох!... У лівім боці... Поможіть міні!... не стерплю...

Кинувся Наум, викресав вогню, засвітив світло, — аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити — і сами не знають... Сяк-так старі удвох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить:

— Душно! не влежу на печі... положіть мене на лаві... Ох, душно міні!... ох, важко міні! Болить же бік... ох, болить!...

Послали мершій на лаві; узялись обоє старі зводити Марусю... Вона не здужа йти, старі не здужають її вести... тягнуться, силкуються, спотикаються... Наум сердиться, кричить на жінку, що йому не помага; Настя ворчить на нього, що він дочку на неї схиля... Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, собі плачуть.

Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рядном, бо усе каже, що їй душно; а сами стали радитись, що з нею робити! Настя — пробі бігти до знахурки, щоб вмилла або злизала; бо се їй, мабуть, з очей: або нехай переполах вилива, або трясцю відшепчує; нехай, що зна, те й робить. Так же

Нау́м не тії; бо дуже не любив ні знахурок, ні ворожок, що тілки дурників обдурюють, та з них грошики луплять, а сами не можуть ніякого добра нікому зробити, хіба тілки біду, так-так! От він зараз достав йорданської води та звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї ж води трошки напитись, а сам підкурював її херувимським, великодним ладаном, помоливсь з Настею богу... аж ось і Маруся притихла й стала б то засипати. Старі вже хотіли з радости гасити й сами лягати... як тут вп'ять Маруся не своїм голосом закричала:

— Ох, лишечко! колеть мене, колеть у бік, пече... Ох, трудно міні! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! рятуйте!.. допоможіть міні!.. Смерть моя!.. не дає... міні дихати!..

Бачить Нау́м, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб ішла швидче на поміч до Насті; поки управивсь, поки допроводив її до двора, аж вже і світа. Не заходячи додому, пішов у город. Був у нього знакомий приятель, цилюрник, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трьох діточок хрестила, так до нього пішов він радитись, що треба робити, а коли можна, то щоб і сам прийшов та й подививсь на болящу.

Так-то старому швидко і дійти! Іде — і, бачиться, усе на однім місці; стане поспішати — задихається, ноги спотикаються, зовсім хоч впасти. Жалкує Нау́м, що не збудив кого з батраків, що в соломі на току спали, так що ж бо? Хоч би і швидче дійшов, так не вмів би так усього розказати; а якби цилюрник не захотів іти, то батрак не вмів би його і упрохати, як сам отець.

Сонечко піднялось, тогді Нау́м дотюпав до цилюрника. Поки його збудили... бо він був вже багатенький, а через коров'ячу віспу став вже у панськiм каптані ходити, так треба вже туди ж, за панами, довго ранком спати. От поки зогріли йому самовар, поки він напивсь того чаю, присмоктуючи люльку, як наш справник, поки то вийшов, потягаючись, до Нау́ма, аж вже було геть-геть! Та вже за те спасибі, що як розпитав, чим Маруся недужа, так разом і зібравсь. Схопив швидче щось за пазуху, та узяв склянку з чим-тось, та й каже:

— Нау́м Семенович! Худо діло; треба поспішати як можна. Не поскупись наняти збіржу. Міні нічого і проходитись, та треба поспішати.

Нау́м зараз шатнувся, наняв збіржаника, і побігли що є духу з цилюрником додому.

Як оглядів цилюрник Марусю, та аж зацмокав! Став її розпитовати, де саме і як у неї болить? Так вона за кашлем і слова не скаже. Цилюрник аж головою покругив, та й каже собі тихенько:

— Овва! худо діло! — А Нау́м се почув та й руки опустив...

Кинувсь цилюрник і яко мога поспіша; та й кинув її руду з руки, далі розв'язав пляшку, аж там усе п'явки, та й поприсускав їх до боку. Поки се, поки те діялось, Нау́м так, що ні живий, ні мертвий; то піде, то стане, то сяде, та усе, здихаючи, руки дома; а пуше те його смутило, що цилюрник був невеселий. А Настя, бідна Настя, і байдуже собі! Вона там около Марусі і помага, і держить, і що треба робить, і так справляється, що ниваче і не була недужа. Так-то велике горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш, і не поважаєш його.

Управившись, цилюрник вийшов у сіни віддихнути. Наум пристав до нього з розпитками.

— Худо діло! — сказав цилюрник. Наум так і кинувсь йому в ноги, і аж плаче, і говорить:

— Приятелю мій, Кондрате Іванович! Роби що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене живого у яму!.. Вік буду батьком рідним звати! Бери що хоч, бери усю худобу... тільки вилічи Марусю!..

Цилюрник аж заплакав і каже:

— Друже мій, Науме Семенович! Хіба ж мині не жаль своєї куми? Що б то я робив, щоб вилічити хрещену матір своїх діток? Та як нема божої волі, так наш братчик, хоч з десяти головами, нічого не зробить!..

— Так моїй Марусі не животіти? — аж скрикнув Наум.

— Один бог зна! — сказав цилюрник, та й пішов ви'ять до недужої.

Подивившись на неї і подержавши за жилу довгенько, каже:

— Молись, Семеновичу, богу! Коли засне, то ні об чім і журитись; здається, що скоро засне.

От і відступилися від неї тихесенько, щоб їй не мішати спати...

Так куди ж то!.. Тільки-що ніби стала дрімати, як піднімається кашель, та прездоровенний; так і підступа під груди, і дихати їй, сердешній, не дає; а тут у бік знов стало шпигати.

Довго того розказовати, як вона три дні так страждала! Що таки цилюрник лічив, а то ще він і німця привозив; і той і масть до боку прикладав, і чого то вже не робив... так нема легше та й нема! і що далі, то усе гірш було.

Наум давав їм волю, що хотіли, робили; а сам, запершись, усе богу моливсь; впаде навколішки, руки лама; як вдарить поклон, та з півчаса лежить і усе молиться: «Господи милосердний! не осироти нас! не віднімай від нас нашої радості! Ріши мене усїї худоби; озьми мене старого, неможного, озьми мене до себе; а нехай вона поживе на світі...». Далі закінча: «Да будетъ воля твоя святая зо мною, грїшним! Ти усе знаєш, ти лучче зробиш, чим ми, грїшніі, думаємо!». Підійде до німця, просить, руки йому цілує... виніс скриньку з грошами, а мабуть було в ній сот три рублів, і просить:

— Бери, — каже, — скільки хоч, усї озьми, усю худобу озьми, усього рішусь, у старці піду, тільки вилічи моє дитя; вона в мене однісінька... Без неї нащо мені жити? Не буде мині ніякої радості!.. Хто мене догляне... хто... — та так і заголосить.

Дарма що німець, та й він заплакав, і хоч би тобі копійчку узяв. У останній раз як був, і ви'ять чого то не робив, а далі сказав:

— Нічого не можна зробити! — з тим і поїхав.

Моливсь Наум, моливсь... і що то вже плакав! так і підпливе сльозами. Далі вийшов із кімнати, подививсь на Марусю, бачить, що вона, як тая свічечка, догорює, перехрестивсь і на думці каже собі:

— Господи! твоя воля святая! Прости нас, грїшних, і навчи, що нам робити і як тебе слухати? — Та з сим словом і пішов.

Іде й за сльозами світа не бачить. Позвав пан-отця; той аж здивувався, що така здорова дівка, у три дні, як занедужала, а вже й на божій дорозі.

Поки пан-отець прийшов з святостью, Наум вернувся і, кріплячись, щоб не плакати, через велику силу каже Марусі:

— Доню! Запричастимо тебе! чи не дасть Бог швидче здоров'я?

— Я сього хотіла прохати... та боялась вас потурбувати. І вже здоров'я!.. Хіба спасення душі... коли б тільки швидче... — ледве промовила сеє Маруся.

Кинулась Настя хату прибрати й сіни упорати, а Наум засвітив свічку й ладаном покурив; аж ось і батюшка прийшов.

Поки Маруся сповідалася, Наум із Настею і хто ще був у них із сусідів вийшли у сіни. От Настя і каже мужикові:

— Нащо ти її так сполохав? Вона тепер подума, що вже зовсім вмира, коли привели пан-отця?

— Що ж, стара, будемо робити? — здохнувши гяжко, сказав Наум. — А яково ж би нам було, якби вона вмерла без покаяння?

— Та що-бо ти, старий, говориш? Де їй ще вмирати? Ще тільки сьогодні четвертий день, як гаразд і занедужала...

— Але, четвертий! У бога усе готово, його свята воленька! Повелить, то я ще швидш її вмру, дарма що вона вже на ладан дише, — сказав Наум та й відійшов, гірко заплакавши, і каже собі тихенько: «І коли б то господь послав мині сюю милость! Воля твоя, господи!»

Задумалася і Настя, та й дума: «Чи правду ж то Наум каже? Як таки, ні горівши, ні болівши, та й вмирати? Хоч би тижнів два пролежала, а то...»

Тут пан-отець кликнув, щоб усі йшли у хату, буде її причащати. Наум, тільки сам живий та теплий, ще здужав підвести її до святого причастя... Маруся приняла тайни Христові, як янгол божий; погім лягла, перехрестилась, підвела очиці угору і веселенько проговорила:

— Коли мині... така радість тут... після святого причастя... що ж то буде у царстві небеснім? Прийми й мене, господи, у царство твоє святе! — Пан-отець, посидівши і поговоривши дечого з письма, пішов додому.

Трошки погода, чують, що кашель у Марусі ніби перестав, і вже вона хоч і не стогне і будім-то спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клекотить...

От Настя і каже до старого:

— Та, єй-богу, вона не вмре; бач, їй полегшило.

— Мовчи та молись богу, — сказав їй Наум, а сам аж труситься. — Тепер, — каже, — янголи святії літають над нею. Страшний час тогді настає, як праведная душа кончигься. Над грішним треба тільки молитись богу!

— Господи милостивий! Ти сам боїшся та й мене лякаєш.

Так казала Настя, не бачучи своєї біди, а Наум знав добре усе і знав, що до чого і після чого що йде, та й каже: — Коли б то бог милосердний сотворив такеє чудо!

Далі засвітив страшну свічку, поставив перед образами, а сам пішов у кімнату... і що то вже моливсь богу! куди то не обіщавсь іти на богомолля! скільки худоби роздати на церкві, старцям...

Як ось Маруся таки дуженько промовила:
— Таточку!... матінко!... а підійдіть до мене...

От вони й підійшли. Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі рум'яненька, як зоренька перед сход сонця; очі, як ясочки, грають; веселенька, і від неї ниначе сяє. Він знав, до чого це приходиться, здригнувшись, скріпив серце, а сльози знай глита, та думкою тільки так помоливсь: «Час прийшов... господи, не остав мене!...».

Маруся їм і каже:

— Батеньку, матінко, мої ріднесенькі! Простіть мене грішную!... Попрощаймося на сім світі... поки бог зведе нас до купи у своїм царстві. — Тут стала їм руки цілувати; а вони так і розливаються, плачуть і її цілують. От вона їм і каже вп'ять, та так веселенько й усе усміхаючись:

— Спасибі вам, мої ріднесенькі, що ви мене любили... і кохали мене... Простіть мене, може коли вас не послухала... або сердила... Міні бог гріхи простив... простіть і ви!... Не вбивайтеся дуже за мною, бо се гріх... та пом'яніть мою грішную душу... не жалуйте худоби; усе земля і пил... Годі ж, годі, не плачте... Бачите, яка я весела... там міні буде прехороше!... Коли ж небудь треба і вмерти... Ми недовго будемо різно; там год — як часиночка... Бачите, я не жалкую за вами... бо скоро побачимось... Васи... ох! Василечка мого як побачите, скажіть, щоб не вбивавсь... скоро побачимось... Я його дуже, дуже любила!... Горішки мої положіть міні в руку, як помру; а платок... верніте йому... А де ви?... Я щось

вас не бачу... Таточку! читай міні... голосно молитви... а ти, матіночко... хрести мене... По-бла-го-сло-віть же... мене...

Наум став читати молитви, а Маруся силкувалася, та не здужала за ним і слова сказати; а він — що скаже слово, та й залється сльозами, перепаче та вп'ять чита. Настя чи перехрестила двічі, та й знемогла і тут же впала. Сусіда подала Марусі у руки свічку і вже насилу руку розправила, бо вже стала застивати... От вже і гласу її не стало чути... Наум нахилився та над ухом її голосно чита: «вірую во єдиного бога» та «богородицю»... а се вона — зирк очима, та й сказала голосно: «Чи ви чуєте?... Що се таке?». Наум впав навколішки і каже:
— Моліться усі! Янголи прилетіли по її душу!

Далі Маруся ще спитала:

— Чи ви бачите? — Та й замовкла... здохнула важко... тільки й промовила:

— Мати Божа!... прийми... — і упокоїлась на віки!...

Наум скочив, сплеснув руками, підняв очі вгору й стояв так довгенько. Далі пав перед образами навколішки й моливсь: «Не остав мене, господи, отець милосердний, у сюю горкую гордину! Цілий вік ти мене милував, а на старості, як міні треба було у землю лягати, послав ти міні таке горенько!... Укріпи мене, господи! щоб я не согрішив перед тобою!».

Кинувся до Марусі; припав до неї, вицілував їй руки, щоки, шию, лоб і усе приговорює:

— Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Зав'яла ти, як садовий цвіточок, засохла, як билинка! Що я без тебе тепер зостався? Сирота!

пуше малої дитини. Об дитині жалкують, дитину приглядають, а мене хто тепер пригляне?.. Тепер ти у новім світі, меж янголами святими; знаєш, як мині тяжко, як мині гірко без тебе: молись, щоб і мене бог до тебе узяв!.. Закриваю твої оченьки до страшного суду! Не побачу у них своєї радості білш! Складаю твої рученьки, що мене годували, опатрували, обнімали...

Він би й довго коло неї вбивався, так тут сусіда підійшла та й каже:

— Пусти, дядьку! вже ти її не піднімеш; а ось прийшли дівчата убирати Марусю; ти йди та давай порядок, бо, бач, Настя безчуживенна теж лежить. Наум став під Настею, вп'ять гірко заплакав та й каже:

— Уставай, мати! дружечки прийшли, нехай убирать до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілля!..

Пришедчи він до пан-отця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче, так що й господи! Під зараз догадавсь, та й каже:

— Царство небесне їй! Праведна душа була, упокой її господи со святими!

А помолившись і став розважати Наума, поки позіхалися дяки; далі пішли у церкву; під став служити панахиду, а по душі звелів дзвонити на непорочні, як по старому і по почотному чоловікові; та й послав сукно і ставник, і звелів іти читати псалтиря.

Увішедши Наум у церкву, так і пав перед образами, та й моливсь, що таки за упокой душі свого дитяти, а то таки знай узива:

— Господи милосердний! Дай мині розум, щоб я, при такій тяжкій біді, не прогнівив би тебе не тільки словом, та ні же думкою!

Як же заспівали вічною пам'ять, так і сам почувся, що йому якось-то стало легше на душі, і хоч і жаль йому дочки, — що то вже і казати, кріпко жаль! — та зараз і подума: «Воля божа! Вона теперичка у царстві; а за такеє горе, що ми тепер терпимо, бог і нас сподобить з нею бути!».

Бодро дійшов додому. Вже Марусю нарядили й положили на лаві біля вікна. Став Наум над нею, помоливсь, зложив руки нахрест, та й став приговорювати:

— Доненько моя милая! Марусенько моя незабутная! Що ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Що ж не кинешся рученьками обняти його?.. Що не проговорить до нього ні словечка?.. Ти ж мене так завжди зустрічала... а тепер... закрила свої оченьки, поки вздриш господа на страшному суді; зложила рученьки, поки з сим хрестом, що тепер держиш, вийдеш з домовини назустріч йому; скріпила уста, поки з янголами не станеш хвалити його!.. На кого ж ти нас покинула?.. Узяла наші радощі з собою... Хто нас буде веселити такою добрістю, як ти? хто нас, сиріт, на старості буде жалувати?.. хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати?.. хто зопинить наші горючіє сльози?.. хто обітре нам смажніє уста?.. хто у болісті промочить нам запеклий язик?.. Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! не порадувала нас своїм весіллячком!.. Береш своє дівування у сиру землю!.. Зате подруженьки убрали твою Русюю косу, як до вінця; скиндячечки положені... квіточками заквічені... і з правого боку тож квітка; нехай люди бачуть, що ти була дівою на землі, дівою йдеш і на той світ.

Який зібрався народ — а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивилося — так усі навзрид плачуть!.. Та й як можна було утерпіти, дивлячись на чоловіка, що зовсім у старості, сідого, як лунь, немощного — стоїть над своїм дитятею, що одним-одна й була йому на світі, і ту пережив, і ту, на самім цвіту, хова, а сам зостанеться на світі, з старістю, з недугами, з горем, один собі з старою до якого часу!

Яка вже їх життя буде?.. Та що й казати! Та ще ж яка й дитина! Коли б уже яка-небудь, так собі, так би і сюди, й туди; а то ж дівча, не то що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, богомільна, до усякого діла невсипуща, слухняна, покірна, звичайна, тиха, розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити! І що то: хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почув, що вона вмерла, то всі ж то, і старі, і молоді, та й мала дитина, — усі за нею жалкували й збіглися дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Насті вже нічого й говорити: не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала; усе сиділа біля покійниці й вже не плакала, бо і сліз не стало, а тільки тяжко здихала й ні півслова не здужала, голосячи, приговорювати.

Послухавши псалтиря, що дяк усе читав, Наум сів біля своєї старої та й каже:

— Що, стара! Управились ми з тобою? Збирались весілля грати, аж ось похорони! Ох-ох-ох! Хвали, Насте, бога!

— Се нам за гріхи наші, Науме, бог наказав послав! — сказала йому Настя.

— За гріхи! — сказав, подумавши, Наум. — Чи є така кара, щоб нею удовлети за наші гріхи?.. Що-день, що-час ми тяжко согрішаєм перед господом нашим; так чого ж ми достойні?.. Якби отець наш небесний робив з нами не по милосердию, а по правді своїй святій, так ми б і давно недостойні й на світ дивитись. Міри нема його добрості!

— Зачим же він узяв у нас одну нашу радість? Що ми тепер будемо?

— Зачим? Дурна, дурна! Зачим узяв? Щоб дитина добрая, за добрість і йому милая, поживши у сьому злomu світі та бачачи других, не пішла услід за тими, що не по його волі роблять; щоб не стала й вона така, котрих він не любить. А за лихе і злеє дитя бог карає, отця і матір, так би ми були б і за неї у одвіті: а тепер, коли дитя наше було добреє, то через неї і нам що-небудь бог з гріхів простить.

— На кого ж ми тепер зостаємось? і хто нас у старості та немощах догляне? — питала ще таки Настя.

— І я теж думав з першого часу, — каже Наум, — а далі, по моїй молитві, бог такий мині розум дав: не було у нас дитяти, сами по собі жили, будем і без неї. Ти скажеш: тогді були молоді та здорові, а тепер старі, не здужаємо робити на себе. Насте, Насте! І у молодії літа не сами по собі ми і жили, і робили, і пропиталися, — бог нам помогав; він же нам і тепер не дасть пропасти. Поживемо ще, потерпимо ще за гріхи наші на сім світі; по його воленьці прийде й ваша година. Ти мині закриєш очі, а тебе... тогді круглу сироту, у біді ще й лучче не покине той, що й маленьку комашечку догляда,

та й збереть нас до купи, і наша Маруся нас тамечка зостріне. Коли ж небудь прийде сей час; не сто літ будемо тут бідствувати, та хоч би і сто літ, хоч би і білш і хоч би ще гіршу біду нам бог послав — коли є ще яка гірша сієї — так чи може ж то й зрівнятись против того, що нам буде у господа милосердного і де тепер наша Маруся? Годі ж, годі, не плач та давай порядок. Живий живе гада, так і ми: треба усе полагодити, як звичайно і як тільки можемо що зробити і за душу і за славу нашої Марусі.

Стало над вечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну — та що за славна була! Дубові дошки, та товсті, та сухі, як залізо, та й зроблена чисто, як столярна; бо й теслі, що її робили, жалкуючи об Марусі і люблячи Наума, від широкого серця її робили. А як ще маляр вичорнив її та на криші змалював хрест святий, та кругом пописав слова усякими красками, у головах намальовав янгола божого, а у ногах списав патрет із смерти, з кістками, та так живо, що як настояща смерть; так така домовина, що хоч би і усякому доброму чоловікові таку бог привів.

У хаті й у кімнаті жінки порались, то діжу наставляли, то муку сіяли, то локшину кришили, то птицю патрали; а народ то біля мертвої, то біля відчиненого вікна, що над нею, дивилися; а обоє старі із журби так вже стяглися, що аж злягли...

Як разом — крик! хтось дуже застогнав, аж закричав... народ за вікном тож крикнув: «Василь, Василь!» — і розступивсь Наум, почувши сеє, скочив, зирк у вікно... лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім!...

У тій порі, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав яко мога до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки лучче можна було, і віз йому великі бариші. Як їде і чує, що дзвонять; здригнув кріпко, ниначе хто йому снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло, і на душу так журба пала, що й сам не зна, що він таке став. Перехрестивсь і сказав: «Дай боже царство небесне, вічний покой помершому!», а сам по коням погнав, щоб швидче одчот віддати хазяїну та й до Марусі і щоб вже з нею не розлучатися аж до весілля.

Так от яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість щоб на посаді сидіть, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана і завічена, та не до вінця з ним, а у яму від нього іти! Як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід, як смерть, та тут же і впав, мов неживий!...

Насилу та на превелику силу його відволодали. Уже й водою обливали, і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима, та й сказав тихесенько: «Марусю!... де моя Маруся?..».

— І вже, сину, Маруся ні твоя, ні наша, божа! — став йому Наум казати, — покинула нас!

Василь сидить, як окам'янілий, і не баче, і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба його розжалобити, щоб тільки він заплакав, та йому і лєш буде; от і став до нього говорити... Та вже ж як то жалібно говорив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказував: як його Маруся любила, як за ним убивалася, як занедужала і, вмираючи, що йому наказовала... Василь, сеє слухавши, як

заплаче... зариде! як кинеться до неї... при-
пав, цілував її руки... і не вимовить нічого,
тільки: «Марусю... моя Марусенько!». То по-
кинуть її, плаче та вбивається, та впаде до неї...
А народ таки увесь, та що то — і малі діти так
і голосють, дивлячись на нього і старих, що
облакують і його, нинче мертвого.

Оттак було усе до вечера. Народ помаленьку
розійшовсь, і вже піччю Наум, знемігшись зо-
всім, трошки задрімав. Прокинувсь, дивиться,
що Василь і не дума відійти від вмершої; стоїть
біля неї навколішках, та знай руки її цілує, та
щось і приговорює з горючими сльозами. От
Наум йому і каже:

— Спочинь, сину, хоч трохи! Завтра тобі
тяжкий день буде; зберися з силою. Бачиш, і я,
вже мині білш її жалко, та й я таки трохи
задрімав, щоб хоч мало голові лехш було.

— Вам її білш жаль? — каже Василь, — та
як се можна і подумати? Я її любив у сто раз
білш, чим ви!

— Вже сього не можна розібрати: ти кажеш,
що ти білш, а я знаю, що я її отець, стар
чоловік, і вже в мене дочки не буде; а ти собі,
як захочеш, дівку й завтра знайдеш...

— Тату, тату! — жалібно сказав Василь, — і
вам не гріх так говорити... і у яку пору, і в
якім місці?..

Далі подививсь на нього з грозою і з підліб'я
та й став, нинче не у своєму умі, сам собі роз-
говорювати: «Їх правда... скоро посватаюсь...
та й оженюсь... зійдетесь на весілля... та не
зовіть попа... а, може... дарма!..».

Слухавши такої його речі, Наум дуже зля-
кавсь, бо думав, чи нема у нього помислу, щоб —

нехай бог боронить! — самому собі смерть запо-
діять; став його розважати і розказовати, який
се смертельний гріх, щоб против божої волі
смерти ськати, і що така душа непростена від
бога у віки вічні; далі став його навчати, щоб
моливсь богу і щоб положивсь на милость його...
і багато дечого йому доброго говорив, бо був
дуже розумний, хоч і письма не вчився, а у
беседі частісінько і він не знав, що против нього
говорити, а дяк — так і не схвачувався з ним.

Василь на усі його речі стояв мовчки, часом
усміхнеться, то насупиться, то забормоче: «Мо-
літься! моліться ви». А сам, видно, своє думав.
Наум же, говоривши йому довго, подумав: «Що
йому тепер товковати? Він і себе не тямить.
Нехай на слободі приймусь за нього і розтолкую
йому, щоб часом його душа не пропала».

Як обвидніло трохи надворі, зараз зібралися
нужні люди у двір до Наума; розложили серед
двора вогонь; жінки стали поратись, поприс-
тавляли казанки та горшки і варють борщі,
локшину, квасок, печене кришуть шматками; а
там кутю у миски накладають та ситою розпо-
люють, горілку по пляшкам розливають, щоб часту-
вати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки
кладуть і усе готують як треба, щоб і людям
пообідати, і старців божих нагодовати.

Став день, задзвонили у старший дзвін по-
вагом, звичайно, як на збір. — Господи! як по-
валить народ — так видимо-невидимо! Що свої
селяни, а то і з города понаходило і пона-
їзжало; та були таки й пани, щоб подивитися,
як по-старовині, що вже тепер виводиться з
моди, будуть дівку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви святий хрест і короґви, за ними мари, а там ідуть аж три попи і четвертий дякон, та усе у чорних ризах, а дяків — так десятка з два. А за народом так насилу протовпились до хати.

Наум, бачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружі, кого у старості, жінок у свашки, і усе по двоє, дівочку у світилки, парубків аж дванадцять у бояри, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечка.

От, як відібрав усіх, та й став їм кланятись і просити:

— Люди добрі, сусіди любезні! панове старики, жіночки, пань-матки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденька! Не зогнущайтесь послухати мене старого, батька нещасного! (А сам так і рида). Не привів мене бог — воля його свята! — заміж дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-соли розділити й повеселитись, а сподобив мене, грішного, віддати йому одну-однісіньку дочечку, чисту і непорочну, як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівованнячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь піти за нею у почоті, проводіте її дівовання на вішнюю жизнь, не у нову хату й не до милого мужа, а у сиру землю і у темну домовину! Потіште своїм послухнянством і мене старика, батька скорбящого, що свою утробу...

Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, каже:

— А де стара маги? Нехай роздає подарки сватам та поїзд зняряжа.

От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною та приговорювала до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з полар ами і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат, та й каже:

— Не порадувалася моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по вулоньці ходячи, та збирала б вас у дружечки на радість свою; а привів мене господь самій у старості, гіркими слізюньками обливаючись, простити, щоб ви проводили її дівованнячко до темної ями. Не довелося міні чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а місце того побачу ваші слізюньки, що зо мною проливатиме, як заспівають їй вішнюю пам'ять; не погнівайтесь, що замість весільних медяничків або коровайних пишечок дає вам мати нещасная, горкая, дає воскові свічки. Засвітіте їх, проводіте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші свічки, так горить моє серденько від журби великої, ховаючи одним-одну дочечку, утіху мою... а сама застаюся при старості, як билиночка у полі і слізюньками умиваючись.

Тут їм і роздавала гривенні свічки і усе зеленого воску. Далі достала той рушник, широкий та довгий, та що то вже гарно вишитий був! і що мався підслатись при вінці під ноги молодим, та й пов'язала на хрест святий, великий, що попереду несуть.

А там попереув'язовали дружка й піддружого раз рушниками довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивані заполоччю, орлами та квіточками, а далі й по другому на хрест білого полотна, довгі, так що аршинів по чотири, і усе

пообшивані заснівками. Такими ж рушниками поперев'язували і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж поперев'язували по одному рушнику, по одному, та хорошому. Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини, і свічечку ярого воску засвітили; і меч обв'язали, і світилочку перев'язали рушниками тож гарними й усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квіткі й праві руки поперев'язували платками, усе бумажними, красними, як один, і такими, що по три копи жоден. Ту хустку, тож бумажну, що малося молодим руки під вінцем зв'язати, ту подали на срібний хрест, що піп у руках несе, а таки окреме кожному попові й дякону на свічечку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труни, а коць важний, з розводами, і посередині великий орел, так той послали на мари під труну; і щоб усе те пішло на церков божу за душу помершої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було: що дівоче, чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи що-небудь, роздавала вбогим дівчатам та сиротам, що ні батька, ні матери і що їм нігде узяти; а жіноче, то серпанки, то очіпочки біленькі, то платки на голову, що було наготовлено її дочечці, таким же жіночкам, то удовам, усе вбогим; так що яка то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч би що зосталося: усе пороздавала й скриню віддала на церков божу; і подушки, і рядна, усе позбувала за царство

небесне Марусі й за душу свою і Наумову; а далі і каже, перехрестившись:

— Слава тобі, господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. Нащо міні теє придане її, коли я і її рішилась!.. А переплакавши, і каже: — Де ж наш ще молодий?

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко; цілує, плаче й приговорює:

— Зятчку мій милий!.. синочку мій коханий!.. Як порох ув очі, так ти міні зостався. Отже твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її біля серця носила, а, вмираючи, заповідала причепити її тобі, як будуть її ховати... Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерти любила!.. Не забувай нашої з батьком старости!.. Не покинь нас... приглянь нас у немощах!.. Нікому ж нам буде і очей закрити, і пом'янути нас!..

Василь, блідний-блідний, як тая настояща смерть, волосся йому розкудовчене, очі, мов у мертвого, дивляться і не бачуть нічого; руки ниначе судороги покорчили, а сам, як лист, труситься; і не зчувся, як тую хустку йому почепили за пояс; насилу промовив до Насті: «Матінко рідненька!..». Та більш нічого не зміг і сказати.

От, причепивши хустку, Настя перехрестила його, та й каже:

— Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і матір його божа на усе добрее, тільки не покидай нас!.. — Сказавши сее, пішла голосити над дочкою.

От якзовсім управились, попи почали правити що треба, покропили домовину святою

водою, бояри положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки й на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), що сами зв'язали, то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвітків.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити: підійшов до труни, перехрестив Марусю і каже:

— Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосіллі... Бог послав тобі сей дом; почивай у нім; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками, ні язиком; щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду й з радістю устала з сям святим хрестом.

Після сього бояри й понесли з хати труну, а Наум таки ще услід, хоч гірко плаче, а ще таки посилкувався сказати:

— Прощай, Марусю, з мого дому! Недовго ти в мене гостила, та з тобою усеґда радість буда... Ти не вернешся во віки, і я радості не матиму тож во віки!

От і понесли: поперед усього хрест святий з короґвами, далі криша з мар, сукном мертвим покрита, несли чотирі хлопчика як янголи, і в них хусточки. За тим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотирі боярина; за ними попи з свічками і дякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч не хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками йшла сама собі світилочка з мечем; за нею свашки, далі дружко й підружий, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь, як

молодий, ішов з правого боку; на превелику силу йде і ниначе й не він: ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, моя голубочка, тим серпанком, що мався їй на весіллі покривати, покрита уся, тільки вид незакритий; і здається, що вона, лежучи, з висока усюди погляда: та ще, як вона хороше вмирала, то так і усмішечка у неї на виду зосталася, і вона ніби усміхається і потішається, що її так хороше ховають.

Василь би то, може б, і не зійшов би з місця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною ішли або вели сусіди й приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! і за домовиною, і побіля домовини, і по вулиці на переді, і по воротам, і по плотам... що то і сказати не можна, скільки їх там було.

Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати євангелія і усякий раз підстилали бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві службу божу й похорони, як слідує, понесли тим же чином і на кладовище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників, та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! а Наум кинувсь навколішки, підняв руки догорн, та й молиться: «Господи праведний! Твою волею осиротів я, старець немощний! Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій, землі, а душу

прийми у царство своє... і не остав мене грішного!».

Далі став читати отче-наш, аж поки зовсім опустили труну й попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... труситься сердешний, та плаче-плаче! Кинув землю і каже:

— Дай нам господи ув однім царстві бути з нею!.. Прощай, Марусю, ув останній раз! Нехай над тобою земля пером!

Тож і Настя так зробила. Як же прийшлося Василеві кидати, схватив землі у жменю, як зариди... затруситься, пальці йому звело і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... трясся, трясся, — так і впав нечувствений...

Тут увесь народ, кожний хоч по жмінці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув однім царстві, а далі бояри засипали лопатами і зовсім докінчали і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять.

Пришедши додому, і попи, і увесь народ, і трудящі, стали лагодитися обідати; Настя перша кинулась:

— Де ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій жених-удовець, нехай сіда на посад сам собі.

— Василя нема! Сюди-туди, де Василь?... Нема нігде...

Ськали, ськали... нема! Та вже один старий розказував, що ще на кладовищі підняв його і трусив, і водою бризкав, і на превелику силу він очуняв і, віддихнувши трохи, сказав, що піде проходитись. Чоловік пустив його і пішов до гурту, а де вже він дівся, він не вглядів.

Кинулись бояри, хто помоторніший, ськать його; шукали і на кладовищі, і по бору, і де то вже його не шукали... нема та й нема! — Нічого робить, без нього пообідали.

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і поминаючи Марусю, порозіходились і, як уже дома усе поприбирали, послав Наум у город до Василевого хазяїна, чи не там він? — Не було, нема! Послав до родичів — не чули й не бачили!

Справляли Наум і Настя в'ять і третини, і девятини, і полусорочини, і сорочини, як треба по-християнськи... І що то за обіди були? На усе село. Багато і старцям милостині подавали. Василя ж не було, та й не було! І слух об нім запов'яв! Найбільш журивсь за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не загодівав смерті. Сумуючи об сім, частенько плакав, а рано і вечір моливсь за нього богу, щоб його сохранив і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядати.

Вже й год минув після Марусі. Старі відпоминали її, як треба, і попам заплатили за сороковусти, що наньмали аж у трьох церквах, а у четвертім монастирі, і дякам за псалтир, що шість неділь, поки Марусина душа літала круг її гроба, читали над ним. Стара Настя журиться, ниваче сьогодні поховала дочку, а Наум усе тільки її розважа і каже:

— Що ж робить? Молись богу! Перетерпимо тут — буде добре там! Його свята воля! От Василя мині жалчіш, що — не дай боже! — чи не пропав він і з тілом, і з душею!

А сам усім хазяйством розпоряджав і усе дбав, а що зміг, то й сам робив не лінуючись.

А що тільки збере хоч трохи чого, так і роздає бідним та неїмущим. Усіх обділя.

Стане було Настя казати:

— Та чого ти так клопочеш? Нащо нам се? Чи воно є, чи нема, усе рівно. Наш вік — день!

— Та хоч би й час, — каже Наум, — не собі я роблю, не для себе дбаю. Усе у руках бога милосердного, усе його, а я тільки робітник його. Передаю через старців божих у його святі руки. Гріх, лежучи, хліб їсти: поки здужаю, довжон і робити, і бідним подавати. Повелить іти до Марусі, піду хвалячи бога, а кому се зостанеться, той і спасибі скаже, і відпомина нас, коли схоче, а не схоче — як хоче; я своє діло роблю, поки є сила.

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже:

— Кланявся вам ваш Василь!

Наум так і скрикнув від радости:

— Де ти його бачив — та й гукнув на Настю (бо вже собі на старості стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя.

Зрадувалася і Настя, бо й вона дуже жалкувала, що не було об ньому ніякої чутки; підішла до того чоловіка й просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводить ся.

От чоловік і каже:

— Бачив його у Києві, і вже він не Василь, а... отець Венедихт...

— Як се так? — закричали обоє старі.

— А так — каже чоловік, — що він там пішов у ченці.

— У ченці? — сказали вп'ять обоє, та й стали богу молитись і дякувати, що довів його до спасенного пуття.

— Він у Печерському монастиреві, й вже дяконом, і при мені, — так то розказовав той чоловік, — служив службу божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закликав до себе і казав: «Кланяйся їм, я їх, — каже, — як отця і матір почитую і що-дня, як служу, то і їх, і вмершу дочку їх на божій службі поминаю, і скільки дасть бог віку прожить, що-дня буду їх поминати. Через їх молитви бог мене спас і вирвав з рук диявола: як вмерла Маруся, то я, грішний, біля неї залявся самому собі смерть заподіяти, і, як поховали Марусю, я тихенько від них, щоб мене не спинили, пішов світ за очима, узявши тільки у жменю землі з Марусиною гроба, щоб хоч з одною землею, що її покрива, укупі лежати. Як я ішов і куди ішов через цілісінський день і ніч, і вп'ять день, я нічого не тямлю. Схаменуєсь вже над річкою: стою на кручі, а якісь два ченці мене охрещують і святою водою обкροплюють та говорять мині премудрій речі. Довго того було, поки я у розум, — каже Василь, — прийшов, а за тим ті ченці привезли мене у Київ, у Печерський монастир. От мене тут прийняли і довго розважали, а далі, як прийшло від общества моє увольнення, то й постригли у ченці, а за голос і дяконом настановили. Кланяйся ж, — каже, — моїм родителям; от їм і проскура свята, і нехай до мене прибудуть, коли ще проживу на світі, бо тільки моєї і думки, тільки й помишлення, щоб швидче бути укупі з Марусею».

Узяв Наум проскуру, поділував та й задумавсь, а далі й каже до Василя, ниначе він тутечка перед ним стоїть: «Адже ти вже тепер отець Венедихт... ти служиш службу божу... чого ж ти

спотикається? Ей, молись, широко молись! пам'ятуй, що у отче-наші читаєш: да будет воля твоя — избави нас от лукавого!..».

На тім же місці і у той же час обіщавсь Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям; зараз у Печерському спиталися про дякона з таких і таких міст, про отця Венедихта. От їм чернець і каже:

— І вже пом'яніте його за упокой! Він і прийшов немошний та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісти й заморив себе зовсім. Далі чах, чах та от неділь зо дві, як і помер. Та ще таки від суети не збавивсь: вмираючи, просив яко мога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голову. То як закон запряда монахові такії примхи, то його і не послухали.

Тяжко здохнув Наум, далі доськався його гроба і, пришедши з Настею, наняли тут по нім панахиду й у граматку свою записали.

Довго-довго стояв Наум над гробом його!.. Далі здихнув, перехрестивсь і каже:

— Дай, господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!..

~~41.9.37~~

ДРУКУЄТЬСЯ ЗА
ПОСТАНОВОЮ ПРЕ-
ЗИДІ ІНСТИТУТУ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
І. АЙЗЕНШТОК

НБ ОНУ імені І.І.Мечникова

THE CITY OF NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX AND TILDEN FOUNDATIONS
115 N. 4TH ST. N.Y.C.